

Turkish
Journal of
Shiite
Studies

Şiilik Araştırmaları

ISSN: 2687-1882

Cilt / Volume: 1

Sayı / Issue: 2

Aralık /December 2019

Nehcü'l-Belâga ve Kaynakları Sorunu

Nahj al-Balagha and It's Sources Problem

Hasan Apaydın

Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Mezhepleri
Tarihi Anabilim Dalı

PhD. Student, Ankara University, Graduate School of Social Sciences, The Department of
History of Islamic Sects
Ankara / Turkey

hasan1412@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-7048-7737>

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

* Bu makale, “*Nehcü'l-Belâga'nun Kaynakları, İnşa Süreci ve Şiilik Üzerindeki Tesiri*” (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2019) başlıklı yüksek lisans tezimizden hareketle kaleme alınmıştır. (This article is based on our Master thesis titled “The Sources of Nahj al-Balagha, Construction Process and Effect on Shiism” (Ankara University, Graduate School of Social Sciences, Ankara, 2019))

Geliş Tarihi / Received: 17.10.2019

Kabul Tarihi / Accepted: 06.12.2019

Yayın Tarihi / Published: 31.12.2019

Cilt / Volume: 1 Sayı / Issue: 2 Sayfa / Pages: 265-290

Atıf/Cite as: Apaydın, Hasan. “Nehcü'l-Belâga ve Kaynakları Sorunu”, *Turkish Journal of Shiite Studies* 1/2 (Aralık 2019): 265-290.

İntihal: Bu makale, *iThenticate* yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by *iThenticate*. No plagiarism detected.

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/siader> **mailto:** turkishshiitestudies@gmail.com

Nehcü'l-Belâga ve Kaynakları Sorunu

Öz

Müslümanların on dört asrı aşan tarihi sürecinde yüzlerce mezhep ortaya çıkmıştır. Bunların çoğu tarihin dehlizlerinde kaybolup gitmiş, bazıları ise yaşama imkânı bularak günümüze kadar var olmuştur. Günümüze kadar gelen bu mezheplerden en önemli ikisi Ehl-i Sünnet ve Şîa ekolleri olup her iki mezhebin de inanç-uygulamalarına göre "sahih" kabul ettikleri kaynaklar bulunmaktadır. Şii dünyada Kur'an-ı Kerim'den sonra en fazla değer atfedilen ve "Kur'an'ın kardeşi" gibi benzetmeler yapılan kitaplardan biri *Nehcü'l-Belâga*'dır. Bu kitap, Şerîf er-Radî (ö. 406/1016) tarafından yazıldığı kabul gören ve içeriğinin ise Hz. Ali'nin hutbeleri, sözleri ve mektupları olduğu belirtilen bir eserdir. Bu yönleriyle eser din ve inanç esasları bakımından olduğu kadar tarihi bir kaynak olarak da önemini ortaya koymaktadır. Şii dünya için çok büyük bir öneme sahip olan bu eserin tarihsel süreçte incelenmesinin ve eser üzerindeki şüphelerin irdelenmesinin Ehl-i Sünnet camiası ve akademik çalışmalar için de önemli olacağı kanaatini taşımaktayız. Özellikle mezhepler arası karşılaştırmalı çalışmaların yapılması bakımından *Nehcü'l-Belâga* gibi temel ve önemli kaynaklarla ilgili eserlerin eleştirel çalışmaların yapılması son derece önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Nehcü'l-Belâga, İmam Ali, Şerîf er-Radî, Şii, Şîa, İmamiyye, Hadîs.

Nahj al-Balagha and It's Sources Problem

Abstract

Hundreds of sects emerge in the historical process of Muslims for more than fourteen centuries. Most of them disappeared in the halls of history, others have existed until the present day by finding a chance to live. The most important of these traditions to date are Ahl-i Sunnah and the other is the Shi'a ecole and there are sources accepted as "authentic" according to belief-practices of both these sects. *Nahj al-Balagha* is one of the books that are the most value attributed and is likened to such as "Sibling of the Quran" after the Holy Quran in the ShiiteWorld. This book is considered to be specified work edited by Sharif al-Radi (d: 406/1016) and the contents of its are Imam Ali's sermons, words, and letters. The work reveals its importance as a historical source with these aspects as well as in terms of religion and belief. We believe that the researching of this work, which has great importance for the Shiite world, in the historical process, and the examination of the doubts on it, will also be important for the Ahl al-Sunnah community and academic studies. Especially, in terms of comparative studies among sects, it is extremely important to critically study the works related to basic and important sources like *Nahj al-Balagha*.

Key words: *Nahj al-Balagha*, Imam Ali, Sharifal-Radi, Shiite, Shia, Imamiyyah, Hadith.

Giriş

İnsanoğlu ilmi ve düşünsel mirasını yazılı şekilde nesilden nesle aktarmayı başarmış olmakla birlikte ilk zamanlarda var olan sözlü mirasın da hakkını vermek gerekir. İnsanın güçlü hafızası aracılığı ile duygu, düşünce ve tecrübelerini bir sonraki nesillere aktarmayı başarmış olması bu yöntemde göz ardı edilmemesi gereken bazı hususların varlığını ortadan kaldırmaz. Örneğin aktarım esnasında kasıtlı veyahut kasıtsız olarak eksik, yanlış veya mübalağalı ifadeler bilgi verenin güvenilirliğini zedeleyecektir. Bununla birlikte yazının icadına rağmen sözlü anlatım, geleneksel toplumların edebi-dini ve ilmi hayatlarında büyük yer tutmaktadır.

İslam öncesi dönemlerde Araplar özellikle şiirleri ezberler ve bunlarla iftihar ederlerdi. İslam'ın ilk dönemlerinde de Arapların duyduklarını ezberleme kültürünün yaygın olduğu, özellikle Kur'an'ın ilk olarak hafızlar tarafından ezberlenerek korunduğu ve yayıldığı bilinmektedir. Bu kültür Hz. Peygamber'den sonra da devam etmiş fakat zaman içinde yerini yazılı kültüre bırakmıştır. İslam Peygamberi de bu konuya çok önem vermiştir ve Müslümanların okuryazar olmalarını tavsiye bağlamında ondan birçok hadis ve sünnet nakledilmektedir.¹ Tüm bunların ardından Müslümanlar arasında okuryazarlık oranı artmış, hafızlığa olan ilgi nispeten azalmış ve yazılı kültür hızla gelişmiştir. Hatta hadisler ve meşhur hatiplerin sözleri de bu yolla yayılmaya başlamıştır. İnceleme konumuz olan *Nehcü'l-Belâga* eseri de yaşadığımız bu zamandan yaklaşık bin yıl önce, bu yol ile toparlanmış hutbe, mektup ve özlü sözlerin yer aldığı bir kitaptır.

Söz konusu eser, yazıldığı dönemden yaklaşık dört asır öncesine ait verileri naklettiğini beyan etmektedir. Bu dört asırlık zaman zarfında az olan verinin aktararak gelmesi sorunu araştırmamızı zorlaştıran faktörlerin başında gelmektedir. Hz. Ali'nin sözlerini duyanların hemen oracıkta bunu kaleme alıp almadıkları, eğer daha sonra kaleme aldılarsa ne kadarını yazabildikleri, yazma işinde Hz. Ali'nin kendi kullandığı sözcüklerle mi yoksa mana ile mi naklin yapıldığı (yani orijinal lafızlarla değil kendi anladıkları şekilde mi yazdıkları) önemli soru ve sorunların başında gelmektedir. Bu sebeple öncelikle ilk dört asırdan elimize ulaşan, konu ile ilgili verilerin araştırılması gerekmektedir.

İlk dört asırda Hz. Ali'nin hutbe ve sözlerini yazma geleneğinin olması ve yaygınlığı bizim işimizi kaynak açısından biraz rahatlatmaktadır. Özellikle o kaynaklardan bazılarının günümüze ulaşmış olması en azından bazı bilgilerin karşılaştırılması ve doğrulanması veya yanlışlanması açısından bize kolaylık sağlamaktadır. Şerif er-Radi'nin eserinde bu kaynakların hangilerinden faydalandığının tespit edilmesi, onun eserini yazarken belirtilen kaynaklarla etkileşimini görmemiz açısından faydalı olacaktır. *Nehcü'l-Belâga* eserinde yazarın kaynak belirtmemesi sebebi ile Şii ulema bu sorunun halli için Mesâdir, Müsned ve Müstedrek kitaplarını yazmıştır; ancak bu çalışmamızda Ricâl ve fihrist kitapları ile müstakil yazılan şerhler ve eserler de incelenecektir.

Nehcü'l-Belâga, Hz. Ali'nin kendi yazdığı bir kitap olmadığı halde içerisindeki hutbe, mektup ve hadislerin Hz. Ali'nin sözleri ve mektupları

¹ Ali Nasiri, *Hadis İlimlerine Giriş*, çev. Muhammed Mehdi Turan, (İstanbul: el-Mustafa Yayınları, 2014), 39.

olduğu kanaati ile halk arasında onun kitabı olarak bilinmektedir. Bu eserle birlikte Hz. Ali'ye nispet edilen tüm eserler ilk asırdan itibaren hadis yazma geleneğinin varlığı ve yaygınlığını, bunun yanı sıra özellikle Hz. Ali'nin söz, fetva, hüküm, şiir ve hutbelerinin özel bir önem ile kaleme alındığını göstermektedir. Her ne kadar ilk asırda hadis yazma yasağı konulmuş ve hatta birçok hadis yakılmışsa da² bu yasağa uymayanların var olduğunu anlamaktayız. Hz. Ali'ye atfedilen eserlerden bazıları günümüze ulaşmayı başarmış, bazılarının varlığı ise sadece Ricâl ve fihrist kitapları vasıtasıyla bilinmektedir.

Hz. Ali'nin hutbe ve sözlerinin kayda alınması ile ilgili en önemli sorun ne zaman, nerede ve nasıl kayda alındıkları ile ilgilidir. Özellikle uzun sohbetlerden oluşan hutbeler, bizim araştırma konumuzun da aslını oluşturduğundan, bu sorunlar önem arz etmektedir. Bunun için hutbelerin farklı nakillerinde bir farklılık olup olmadığı da inceleme alanımız içerisinde olacaktır.

1. Şerîf er-Radî ve Nehcü'l-Belâga'nın Aidiyeti ile İlgili Şüpheler

1.1. Şerîf er-Radî

Şerîf er-Radî veya Seyyid er-Radî olarak bilinen, Tahiru Zu'l-menâkib (temiz ve faziletler sahibi) lakaplı Ebü'l-Hasan Muhammed b. Hüseyin b. Mûsâ b. Muhammed b. İbrâhim b. İmam Mûsâ Kazım, 359/969 yılında³ Bağdat'ın Kerh Mahallesi'nde dünyaya geldi. Anne ve baba tarafından Seyyid olan Şerîf Radî'nin nesebi, baba tarafından beş vasıta ile Ehl-i Beyt imamlarından İmam Mûsâ Kazım'a anne tarafından ise altı vasıta ile İmam Zeynelâbidîn'e ulaşmaktadır.⁴ Şerîf er-Radî, genç yaşta üstlendiği büyük sorumluluklar, zamanın siyasi ve sosyal baskıları sonrasında 47 yaşında 6 Muharrem 406/1015 yılında, arkasında birçok eser bırakarak fani dünyaya veda etti. İlk önce kendi evine defnedildi ancak daha sonra vasiyeti üzerine veya evi yıkıldıktan sonra kardeşi Şerîf Murtaza tarafından cenazesi Kerbela'ya nakledilerek orada defnolundu.⁵

1.2. Eserin İçeriği ve Yazarı ile İlgili Şüpheler

Şii dünyada *Nehcü'l-Belâga'nın* Şerîf er-Radî'ye ait olduğu konusunda hiçbir şüphe bulunmamakla birlikte bazı Ehl-i Sünnet âlimleri *Nehcü'l-Belâga'nın* Seyyid Murtaza'ya ait bir eser olabileceğini dile getirerek yazarı hakkında şüphe etmişlerdir.

Bu şüpheyi ilk olarak ortaya atan⁶ İbn Hallikân (ö. 681/1282) olmuştur. O, *Vefeyâtü'l-A'yân* isimli kitabında şöyle yazmaktadır: “İnsanlar; İmam Ali b. Ebi Tâlib'in hutbelerinin toplandığı “*Nehcü'l-Belâga*” isimli kitabı bir araya getirenin (yazarın), Şerîf Murtaza mı yoksa kardeşi Şerîf Radî mi olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları ise şöyle

² Ebü Abdillâh Şemsüddin Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, Dâiretu'l-Meârifî'l-Osmaniyye, (Haydar Abad, t. y), 1/5; Nasirî, *Hadis İlimlerine Giriş*, 99.

³ Cemâlüddin Ebü'l-Mehâsin İbn Tağriberdî, *en-Nücümü'z-zâhire fi mülûki Mısr ve'l-Kâhire*, (Mısır: Vezaretü's-Segafe, 1383-1963), 4/240.

⁴ Seyyid Muhsin Emin Âmilî, *A'yânü's-Şîa*, (Beyrut: Darut Taaruf Li'l-Matbuat, 1403-1983), 9/216.

⁵ Ebü'l-Hasan Muhammed b. Hüseyin Şerîf er-Radî, *Hakâ'ıku't-Te'vil fi Müteşâbihî't-Tenzil*, (Beyrut: Daru'l-Ezva, 1406-1986), 111.

⁶ Mahmud Muhammed el-Melâh, *Teşrihu Şerhi Nehcü'l-Belâga li İbn Ebü'l-Hadîd*, (Daru'l-Âlu'r-Riyaz Suudiyye, 2009), 8.

demekte “Gerçekten de o, Ali'nin sözleri değil, onu bir araya getiren Ali'ye nispet etmiştir.” Allah en iyisini bilendir.”⁷

İbn Hallikân'ın ardından Zehebî (ö. 748/1347), *Târîhu'l-İslâm*⁸, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*⁹ ve *Mizânu'l-İ'tidâl*¹⁰ adlı eserlerinde, *Nehcü'l-Belâga*'nın yazarına dair bilgilerin ve içerisindeki sözlerin Hz. Ali'ye nispetinin doğru olmadığını ifade etmiştir. Safedî (ö. 764/1362) *el-Vâfi Bi'l-Vefeyât*'ında¹¹ ve Yafîi (ö. 768/1366) *Mir'âtü'l-cenân*¹² adlı kitabında benzer şüpheleri dile getirmişlerdir. Bunlardan başka İbni Hacer Askalânî (ö. 852/1448) *Lisânu'l-Mizân*¹³ adlı eserinde, İbnü'l-İmâd el-Hanbelî (ö. 1089/1678) *Şezerâtü'z-zeheb*'inde¹⁴ ve el-Kannûcî (ö. 1357/1938) *Ebcedu'l-Ulûm*¹⁵ isimli kitabında benzer şüphelere yer vermektedirler.

Nehcü'l-Belâga'nın ön sözünde yazarın belirttiğine göre eserin telifinin 400/1009 yılında bittiği¹⁶ ama eser hakkında ilk kuşkunun 681/1282 yılında vefat eden İbn Hallikân tarafından yani yaklaşık üç asır sonra dile getirildiği dikkat çekmektedir. Ayrıca daha sonra yapılan tüm eleştiriler İbn Hallikân'ın şüphesiyle büyük benzerlik içerisindedir. Bahse konu endişede hiçbir kitap adı veya delil sunulmamış sadece halk arasında böyle bir kanı olduğu beyan edilmiştir. Bu halktan kastın nerede yaşayan halk olduğu veya bu görüşü nerede dile getirdikleri ile ilgili de bir beyan sunulmamıştır. Ağırlıklı olarak şüphe, kitabın yazarının Şerif er-Radî mi yoksa Şerif el-Murtaza mı olduğu yönündedir.

Bahsedilen kuşkunun meçhul fiil kullanılarak (قیل söylenilmiş) dile getirilmesi dikkatlerden kaçmamaktadır. Bu eserin Şerif el-Murtaza'ya ait olduğuna dair zikredilen bilgiyle ilgili hiçbir delil bulunamamıştır. Şerif er-Radî'ye ait olduğu bilinen diğer eserlere baktığımızda ise, birçok yerde *Nehcü'l-Belâga*'nın kendi eseri olduğunu söylediğini görmekteyiz.¹⁷ *Nehcü'l-Belâga*'nın ön sözünde yazar, “Bu kitabı Hasâisu'l-Eimme kitabından sonra kaleme alıyorum”¹⁸ demektedir ve *Hasâisu'l-Eimme*'nin ise Şerif el-Murtaza'ya değil Şerif er-Radî'ye ait olduğu malumdur.¹⁹ Sonuç itibarıyla eserin Şerif er-Radî'ye ait olduğu kanısı daha sağlam ve güvenilir olduğu söylenebilir.

⁷ Şemsüddin Ahmed b. Muhammed b. Ebibekr İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbau Ebnai'z-Zaman*, (Beyrut: Daru Sadir, 1398-1978), 3/ 313.

⁸ Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osmân Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, (Daru'l-kitabi'l-Arabiyye, 1998), 29/434.

⁹ Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osmân Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, (Beyrut: Muessetu'r-Risale, 1993), 17/589.

¹⁰ Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osmân Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, (Beyrut: Daru'l-Marife), 3/124: 5827.

¹¹ Salâhuddîn Halîl b. Aybeg Safedî, *el-Vâfi Bi'l-Vefeyât*, (Beyrut: Daru İhyai't-Turasu'l-A'rabî, 2000), 20/231.

¹² Ebü Muhammed Abdullâh b. Es'ed el-Yemenî Yafîi, *Mir'âtü'l-cenân ve İbretü'l-yakzân fî ma'rifeti havâdisi'z-zamân*, (Beyrut: Daru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1997), 3/43

¹³ Ahmed b. Ali İbni Hacer Askalânî, *Lisanu'l-Mizan*, (Beyrut: Mektebetu'l-matbuati'l-İslamiyye, 1423-2002), 5/529.

¹⁴ Ebü'l-Felah Abdülhay İbnü'l-İmâd el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, (Beyrut: Daru İhyai't-Turasu'l-Arabi), 357.

¹⁵ Sıddik b. Hasen el-Kannûcî, *Ebcedu'l-Ulûm*, (Beyrut: Daru'l-kutub-i'l-ilmîyye, 1978), 3/66.

¹⁶ Muhammed b. Hüseyin Şerif er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, Hüseyin Ensariyan, (Kum: Daru'l-İrfan, 1388-2009), 383.

¹⁷ Şerif er-Radî, *Hakâ'iku't-te'vil fî müteşâbihi't-tenzîl*, 167; Muhammed b. Hüseyin Şerif er-Radî, *el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye*, (Kum: Daru'l-Hadis, 1422-2001), 54, 79; Muhammed b. Hüseyin Şerif er-Radî, *Hasâisu'l-Eimme*, (Meşhed: Mecmeu'l-Buhusi'l-İslamiyye el-Astanetu'l-Mukaddesetî'r-Razaviyye, 1406-1985), 13.

¹⁸ Muhammed b. Hüseyin Şerif er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, Feyzu'l-İslam, (İntişarat-ı Feyzu'l-İslam, 1371-1992), 12.

¹⁹ Necâşî, *Ricâlü'n-Necâşî*, 398; Tûsî, *Fihristü Kütübî's-Şta ve Usulihim*, 288.

İkinci husus ise kitapta yer alan sözlerin Hz. Ali'ye ait olup olmadığı konusudur. Hz. Ali'nin hilafete daha evla olduğu, hakkının gasp edilmiş olduğu gibi ifadeler sebebi ile bu eserin Hz. Ali'ye nispetini yalan saymışlardır. Ancak bu konuda Şerif er-Radi'nin ağırlıklı olarak Şii kaynakları temel aldığını düşünürsek zaten Şii geleneğin inancı bu yönde olduğundan bu gibi beyanlar gayet anlaşılır olacaktır.

2. Hz. Ali'nin Hutbelerini Yazma Geleneği

Hz. Ali'nin sözleri ve hutbeleri birçok tarih ve hadis kitabında rivayet edilmektedir. Bu hutbelerden bazıları Medine, Basra ve Kûfe minberlerinde bazıları ise savaş meydanlarında okunmuştur. Hutbelerin konuları ise çok farklıdır. Bu hutbeler tevhid, yaratılış, peygamberler, İslam Peygamberi, ahlak, öğütler, ahkâm, cihad ve kamu yönetimi gibi konulardan oluşmaktadır. Birçok insanın Hz. Ali'nin hutbeleri ve sözlerini kaleme aldığı bilinmektedir. Bu eserler, Şeyh Ebû Ca'fer Tûsî ve muasırı olan Ebû'l-Abbâs Necâşî'nin zamanına kadar ulaşmış ve halkın kullanımında olan eserlerdi. Selçuklu sultanlarından Tuğrul Bey'in Bağdat'a girmesi ve Şiiler ile Sünniler arasında çıkan çatışmalarda birçok Şii kütüphanenin özellikle Şeyh Tûsî'nin kütüphanesinin yakılması sonucu bu eserlerden birçoğu yok olmuştur.

İbnü'l Cevzî şöyle nakleder: "*Bazzazîn'in şeyhi Ebû Abdillâh Cullab, Rafizilikte guluv suçlaması ile et-Tag kapsında öldürülmüş ve dükkânının kapısına asılmıştı, Ebû Ca'fer (et-Tûsî) kaçmış ve onun evi de yağmalanmıştı.*"²⁰ Yâkût el-Hamevî *Mucem-u'l-Buldan*'da "*Beynu'l-Sureyn*" kelimesinin açıklamasında şöyle nakleder: "*(Beynu'l-Sureyn) Suru'l-Medine'nin tesniyesidir (ikilidir) Bağdat'ın büyük mahallesi olan Kerh Mahallesi'nin ismidir, aynı zamanda en güzel ve en gelişmiş mahallesidir. Orada Adudu'd-Devle'nin oğlu Bahau'd-Devle'nin veziri Ebû Nasr Sabur b. Erdeşir'in vakfettiği kitaplarında olduğu bir kitap hazinesi bulunmaktadır. Dünyada onlardan daha güzel kitap yoktur... Selçuklu sultanlarının evveli Tuğrul Bey 447/1055 yılında Bağdat'a girdiğinde Kerh'in mağazaları ile bu kütüphane yakıldı.*"²¹ Ebû'l-Fidâ *el-Muhtaşar fî Ahbâri'l-Beşer* kitabında 443/1051 yılının olaylarını anlatırken şöyle nakleder: "...*Bu yıl Sünniler ile Şiiler arasında büyük bir fitne çıktı hatta bu fitne neticesinde Mûsâ b. Ca'fer'in*²² *kabri yakıldı...*"²³ Yine müellif bu kitapta Bağdat'ta Şiiler ile Sünniler arasında meydana gelen ihtilaflara değinmektedir.²⁴ Sonuç itibari ile tarihte yaşanan bu gibi sıkıntılar neticesinde birçok kütüphane ve kitap yakılmış veya ortadan kaybolmuştur.

2.1. Şiiler Dışında Hz. Ali'nin Hutbelerini Yazarlar

- ²⁰ Ebû'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed İbnü'l Cevzî, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem*, (Lübnan: Daru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1415-1995), 16/8; Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdulkerim b. Abdulvahid Şeybanî İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fî'l-Târîh*, (Lübnan: Daru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1407-1987), 8/301, 312, 324; Muhammed b. Hasan Tûsî ve Ca'fer b. Hasan Muhakkık Hillî, *en-Nihâye ve'n-Neketuha*, (Kum: Muessetu'n-Neşri'l-İslamî, 1417-1996), 1/9.
- ²¹ Ebû Abdillâh Şihâbüddin Yâkût b. Abdillâh Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, (Beyrut: Daru Sadir, 1397-1977), 1/534.
- ²² Şia inancına göre yedinci imam.
- ²³ Ebû'l-Fidâ İmâdüddin İsmâil b. Ali b. Mahmûd el-Eyyübî, *el-Muhtaşar fî Ahbâri'l-Beşer*, (Basım yeri ve tarihi yok), 2/171.
- ²⁴ Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtaşar*, 2/170, 172.

Hız. Ali'nin sözlerini ezberleme ve yazma geleneğinin sadece Şiiiler arasında değil diğer mezhep mensupları arasında da yaygın bir kültür olduğu gözlerden kaçmamaktadır. Onlardan bazıları şunlardır:

Abdulhamid b. Yahyâ Amirî (ö. 132/749): Mervânî hükümdarlarının sonuncusu olan Muhammed b. Mervan'ın kâtibi Abdulhamid b. Yahyâ Amirî, bazılarınca kitabet sanatının ilk temsilcisidir. Abdulhamid'in şöyle söylediği rivayet edilmiştir: “*Esla'nun*²⁵ (Hız. Ali'nin) yetmiş hutbesini ezberledim, bu hutbeler birer çeşme gibi zihnimde kaynayıp duruyorlar.”²⁶

Amr b. Bahr Câhiz (ö. 255/869): Arap edebiyatının imamı olarak bilinen ve Mes'udî'nin “*geçmişin en fasih yazarı*” olarak adlandırdığı, Ebû Osmân Câhiz *el-Beyân ve't-Tebyîn* adlı eserinde Hız. Ali'den birçok hutbe nakletmiştir.²⁷ Ayrıca Şerif er-Radî'den önce Hız. Ali'den yüz sözü seçerek nakletmiştir ki bu sözler Reşid Vatvat ve İbn Meysem Bahrânî tarafından şerh edilmiştir. Câhiz bu sözlerin açıklamasında şöyle demektedir: “*Bu sözlerin her biri Arapların güzel sözlerinden bin tanesine değer.*”²⁸

Abdurrahim b. Muhammed İbn Nübâte (ö. 374/984): Abdurrahim b. Muhammed b. İsmail, Arapların meşhur hatiplerinden ve ediplerinden sayılmaktadır. İbn Nübâte şöyle nakletmektedir: “*Hutbelerden bir hazine buldum ne kadar harcasam da azalmıyor, tam tersi artıyor. Ezberlediklerimden çoğu Ali b. Ebû Tâlib'in öğütlerindedir.*”²⁹

Ebû İshâk İbrâhim b. Hilal Sabîi (ö. 380/990): İbrâhim b. Hilal Herrânî Arapların ediplerinden, Büveyhiler devletinde kâtip, belagat ve şiir alanında meşhur şahsiyetlerden biridir. Mübarek, Ebû İshâk'ın yazdıklarından bir bölüm aktararak şöyle der: “*Eğer bu yazılanları Şerif er-Radî'nin Hız. Ali'nin sözlerinden naklettikleri ile karşılaştıracak olursak Şerif er-Radî ile Sabîi'nin aynı kaynaktan su içtikleri anlaşılmaktadır.*”³⁰

3. Şerif er-Radî'den Önce Hız. Ali'nin Hutbelerini Kaleme Alanlar

Yapmış olduğumuz araştırma neticesinde Hız. Ali'nin hutbelerini kaleme alan birçok eser ile karşılaştık ve bu eserleri iki başlık altında toplamayı uygun gördük. Birincisi Hız. Ali'nin hutbelerini müstakil bir kitap olarak kaleme alanlar, ikincisi ise eserlerinde Hız. Ali'nin hutbelerine yer verenlerdir.

3.1. Hız. Ali'nin Hutbelerini Müstakil Bir Kitap Olarak Kaleme Alanlar

Aşağıda beyan edeceğimiz Hız. Ali'nin hutbelerini müstakil olarak kaleme alan eserlerden hiçbiri maalesef günümüze ulaşmayı başaramamıştır. Bunların varlıklarını ancak Ricâl ve fihrist

²⁵ اصنع veya انزع Hz. Ali'nin lakaplarından biridir. Saçı dökülen veya alınının her iki tarafından saçı dökülen anlamlarındadır. Ebû Mufazzal Cemâlüddin Muhammed b. Mukrim İbn Manzur, *Lisanu'l-A'rap*, (Beyrut: Daru Sadir) 8/352; Şeyh Fahrüddin Türeyhî, *Mecmau'l-Bahreyn*, (Lübnan: Daru ve mektebetu'l-Hilal, 1985), 4/396; Muhammed b. Ali b. Bâbeveyh Şeyh Sadük, *İtelü's-Şerây'i*, Çev. Seyyid Muhammed Cevad Zihni, (Tahran: İntişarat-ı Muminin, 1380-2001), 1/528.

²⁶ İbn Ebû'l Hadîd, *Şerhu Nehcü'l-Belâga*, 1/26.

²⁷ Amr b. Bahr Câhiz, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, (Kahire: Mektebetu'l-Ticariyyetu'l-Kübra, 1345-1926), 1/83, 237, 240, 312; Amr b. Bahr Câhiz, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, (Kahire: Mektebetu'l-Hanecî, 1418-1998), 2/50-56.

²⁸ Meysem b. Ali el-Bahrânî (İbn Meysem), *Şerhu'l-Mie Kelime Li'l-İmam Ali b. Ebi Tâlib*, (Muessetu'l-urvetu'l-vusga, 1431-2010), 2.

²⁹ İbn Ebi'l Hadîd, *Şerhu Nehcü'l-Belâga*, 1/24.

³⁰ Zeki Mübarek, *en-Nesru'l-Fenna fi Karni'r-Rabi*, (Kahire: Muessetu Hindavî, 2012), 650.

kitaplarından öğrenmekteyiz. Bu sebeple bu eserler ile *Nehcü'l-Belâga* arasında içerik olarak bir farkın olup olmadığı, eğer fark varsa hangi alanda ve ne kadar olduğu yönünde bir fikir yürütmemiz olanaksızlaşmaktadır. Ancak bir sonraki bölümde nakledeceğimiz müstakil olmayan ama eser içerisinde Hz. Ali'nin hutbelerini nakleden kitaplardan elimize ulaşmayı başaranlar arasında bir karşılaştırma yapmak mümkün olabilmektedir.

Haris b. Abdullah Hemdanî (ö. 65/684): Haris A'ver olarak da bilinmektedir. Tarihi verilere göre, Hz. Ali'nin hutbelerini toplayan ve bu alanda kitap yazan ilk kimsedir. Muhammed b. Yakub el-Küleynî kendi senedi ile Ebû İshâk Sebiyî'den Haris A'ver'in şöyle dediğini nakleder: "Hz. Ali bir gün ikindiden sonra halka hutbe okudu, insanlar O Hazretin Allah'a tazim konusundaki beyanlarından ve güzel sözlerinden hayrete düştüler. Ebû İshâk Sebiyî, "Haris A'ver'e acaba o sözlerden aklınızda kalan var mı?" diye sordu. Haris A'ver: "Ben Hz. Ali'nin konuşmalarını yazdım" dedi ve Hz. Ali'nin buyruklarını bize imla ettirdi."³¹

Zeyd b. Veheb el-Cühenî (ö. 96/714) Ebû Süleyman Zeyd b. Veheb el-Cühenî el-Küfî, Hz. Ali'nin dostlarından biridir ve Hariciler ile yapılan Nehravan savaşında Hz. Ali'nin yanında yer almıştır.³² Şeyh Tûsî onun hakkında şöyle yazmaktadır: "...Hz. Ali'nin bayramlarda ve başka zamanlarda yapmış olduğu konuşmaları toplamıştır... Ebû Mansûr Cühenî onun eserinden nakilde bulunmuştur."³³ Zeyd b. Veheb tarafından yazılan bu eserin tam ismi *Hutebu Emîrû'l-Mü'minîn Â'lal Menabir Fil Cem'i ve'l-A'yad ve Gayrihima*'dır. Yazarın cahiliye devrini idrak etmesi ve Hz. Peygamber'in yanında Müslüman olması sebebiyle Hz. Ali'nin hutbelerini müstakil olarak yazan ikinci kâtip olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Lut b. Yahyâ (ö. 157/773): Ebû Mihnef Lut b. Yahyâ b. Saîd b. Mihnef Ezedî'nin özellikle *Maktel-i Hüseyin* adlı eseri meşhurdur. Lut b. Yahyâ'nın birçok eseri bulunmakta, onlardan biri de Hz. Ali'nin hutbelerini topladığı kitaptır.³⁴ Ayrıca onun Hz. Fâtıma'nın hutbelerini de topladığı *Hutbetu'z-Zehra* isimli bir eseri de bulunmaktadır.³⁵

İbrâhim b. Hekem Fezarî (ö. 188/804) Ebû İshâk İbrâhim b. Zuheyr Fezarî'nin *Melâhim*'i ve Hz. Ali'nin hutbelerini yazdığı kitabı meşhurdur. Onun Hz. Ali'nin hutbelerini topladığı eserini Ahmed b. Muhammed b. Mûsâ ve Muhammed b. Ca'fer rivayet etmişlerdir.³⁶

İbrâhim b. Süleyman (ö. 2./8. asır): Hemdan kabilesinden olan Ebû İshâk İbrâhim b. Süleyman b. Abdullah en-Nehmî Küfe'de yaşıyordu. Eserlerinden bazıları *Kitâbü'l-Huteb, Maktelu Emîrû'l-Mü'minîn Aleyhis-Selam*'dır. Tûsî ve Necâşî onun kitaplarını Ahmed b. Abdun ve Ahmed b. Abdulvahid'den naklelerler.³⁷

İsmail b. Mehrân (ö. 2./8. asır): Ebû Yakub İsmail b. Mehrân b. Muhammed Sekunî, Ali er-Rıza b. Mûsâ'yı görmüş ve rivayetlerini ondan

³¹ Küleynî, *el-Kâfi*, 1/141.

³² İzzüddîn Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed Cezerî İbnü'l Esîr, *Üsdü'l-Gâbe fi Mârifeti's-Sahabe*, (Beyrut: Daru İbnu Hazm, 1433-2012), 439.

³³ Tûsî, *Fihristü Kütübü's-Şia*, 202; Muhammed b. Ali Esterâbâdî, *Menhecü'l-Megal fi Tahkiki Ehvali'r-Ricâl*, (Kum: Muessetu Alu'l-Beyt Li-lhyai't-Turas, 1422-2001), 5/309.

³⁴ Tûsî, *Fihristü Kütübü's-Şia*, 382; Necâşî, *Ricâlü'n-Necâşî*, 320.

³⁵ Tûsî, *Fihristü Kütübü's-Şia*, 381.

³⁶ Necâşî, *Ricâlü'n-Necâşî*, 15; Tûsî, *Fihristü Kütübü's-Şia*, 10.

³⁷ Necâşî, *Ricâlü'n-Necâşî*, s: 18; Tûsî, *Fihristü Kütübü's-Şia*, 15.

nakletmiştir. Birçok alanda kitabı bulunmaktadır. *Melâhim* kitabı ve *Hutebu Emîrû'l-Mü'minîn Aleyhis-Selam* onun eserlerinden bazılarıdır. Şeyh Tûsî ve Necâşî bu eserleri Hüseyin b. Ubeydullah ve Muhammed b. Muhammed aracılığı ile naklederler. Ayrıca İbn Abdun onun *Huteb (Hutbeler)* kitabını nakletmiştir.³⁸

Muhammed b. Hâlid Berkî (ö. 2./8. Asır): Ebû Abdillâh Muhammed b. Hâlid b. Abdurrahman Berkî, Ehl-i Beyt İmamlarından Ali er-Rıza'nın ashabından sayılmaktadır. Eserlerinden biri *Kitâbü'l-Huteb* isimli kitaptır.³⁹

Ferec b. Ferve (ö. 2./8. Asır): Ebû Ruh künyeli Ferec b. Ferve, Mes'ede b. Sadaka'dan o da Ca'fer Sâdık'tan *Hutebu'l-İşmahi Ali'yi* nakletmiştir. Onun bu eseri Seyyid b. Tavus'un eline ulaşmış ve Seyyid b. Tavus onun bu eserinin arkasına şöyle yazmıştır: “*Bu kitap 200/815 yılında yazılmıştır.*” Bu nüsha, Hasan b. Süleyman Hillî'nin elinde bulunuyordu ve Seyyid, bu nüshanın üzerinden nakletmiştir.⁴⁰ Onun bu eseri *Hutebu Emîrû'l-Mü'minîn Ani'l-İmami's-Sâdık* olarak da bilinmektedir.

Mes'ede b. Sadaka (ö. 2./8. Asır): Ebû Muhammed Mes'ede b. Sadaka, Ehl-i Beyt İmamlarından Ca'fer-i Sâdık'ın ashabından ve hadis ravilerinden biridir. Kendisi Ehl-i Sünnet ekolüne mensup olmasına rağmen Şii ekolde de sika ve muteber sayılan isimlerdendir. *Hutebu Emiru'l Muminin* isimli bir kitabı bulunmaktadır.⁴¹

Hişâm b. Muhammed (ö. 204/819): İbn Kelbî olarak tanınan Hişâm b. Muhammed, Ehl-i Beyt imamlarından Ca'fer-i Sâdık'ın yakınlarından, seçkinlerden ve muhaddislerden biridir. Birçok eseri bulunan İbn Kelbî'nin eserlerinden biri *Huteb* kitabıdır ki Hz. Ali'nin hutbelerinin toplandığı bir eser olduğu rivayet edilir.⁴²

Muhammed b. Ömer Vâkıdî (ö. 207/823): Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer Vâkıdî, Bağdat'ta yaşayan önemli İslam âlimlerinden biridir. İlk önceleri Medine'de yaşayan Vâkıdî daha sonra Bağdat'a göçmüş ve hatta orada kadılık görevi bile yapmıştır.⁴³ Ebû Galib Zerârî (ö. 368/978) kendi eli ile nüshasını yazdığı eserlerden birinin Vâkıdî'nin yazmış olduğu *Hutebun li-Emiri'l Muminin* kitabı olduğunu beyan etmektedir.⁴⁴

Nasr b. Müzâhim (ö. 212/827): Ebü'l-Mufazzal Nasr b. Müzâhim b. Seyyar (Yesar) Ettar Minkarî, 2./8. asrın önemli âlimlerinden biri olarak zikredilmektedir. Ehl-i Beyt İmamlarından Muhammed Bakır'ın ashabındandır. Hatîb el-Bağdâdî, Nasr b. Müzâhim'i Bağdat'ın önemli âlimlerinden biri olarak zikretmektedir.⁴⁵ Birçok eseri olan Müzâhim'in

³⁸ Necâşî, *Ricâlü'n-Necâşî*, 26; Tûsî, *Fihristü Kütübi's-Şia*, 27.

³⁹ Necâşî, *Ricâlü'n-Necâşî*, 335.

⁴⁰ Âgâ Büzürg-i Tahrânî, *ez-Zerî'a İlä Tesânifi's-Şia*, (Beyrut: Daru'l- Ezva), 7/189.

⁴¹ Muhammed b. İsmail Mâzenderânî, *Munteha'l-Megal fi Ehvali'r-Ricâl*, (Kum: Muesseseyi Alu'l-Beyt, 1416-1995), 6/254; Necâşî, *Ricâlü'n-Necâşî*, 415.

⁴² Necâşî, *Ricâlü'n-Necâşî*, 435.

⁴³ Ebü'l-Ferec Muhammed b. İshâk İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, (Beyrut: Daru'l-marife), 144.

⁴⁴ Ebî Galib Ahmed b. Muhammed b. Muhammed Zerârî, *Risaletu Ebî Galib Zerârî İla İbni İbnihi Fi Zikri Âli A'yan*, (Kum: Merkezi buhus ve tehgigat-i İslamî, 1411-1990), 181.

⁴⁵ Ahmed b. Ali Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, (Beyrut: Daru'l-kutubi'l-ilmiyye, 1417-1996), 13/283.

eserlerinden biri *Hutebu İmam Ali*'dir ancak günümüze ulaşmamıştır.⁴⁶ *Vak'atu's-Sıffîn* adlı kitabında Hz. Ali'nin birçok hutbesini nakletmiştir.⁴⁷

Ali b. Muhammed Medâinî (ö. 225/840): İbnü'n-Nedîm *Fihrist*'te şöyle nakleder: "(*Ali b. Muhammed Medâinî'nin eserlerinden biri*) *Hutebu Aliyyin ve Ketebehu ila Ummalihi* (Hz. Ali'nin hutbeleri ve Hz. Ali'nin valilere ve yöneticilere yazmış olduğu mektupları) kitabıdır."⁴⁸ Şeyh Tusi *Fihrist*'inde onu Ehl-i Sünnet ekolüne mensup biri olarak değerlendirmektedir.⁴⁹

Abdulazim Hasani (ö. 252/866): Abbasî halifelerinden Mu'tez-Billâh döneminde öldürülme korkusuyla, Samerra şehrinden Rey şehrine hicret etmiştir. Rey şehrinde öldürülmüş ve orada defin olmuştur. *Hutebu Emîru'l Muminin* de eserleri arasında sayılmaktadır.⁵⁰

İbrâhim b. Muhammed Sakafî (ö. 283/896): İbrâhim b. Muhammed ilk önce Zeydi mezhebine mensupken daha sonra İmami mezhebine geçmiş ve İsfahan'a yerleşmişti. Ehl-i Beyt ve Hz. Ali hakkında *Resailu Emîrû'l-Mü'minîn*'in de aralarında olduğu birçok eseri bulunmaktadır. Şeyh Tûsî onun bu eserini Ahmed b. Abdun'dan rivayetle zikretmektedir.⁵¹

Salih b. Ebî Hammâd (3./9. Asır): Ebü'l-Hayr b. Ebî Hammâd Razî, Ehl-i Beyt İmamlarından Muhammed Taki, Ali en-Nakî ve Hasan el-Askerî'nin ashabındandır. Ahmed b. Ebî Ebdillah Berkî ve Sa'd b. Abdullah Eş'arî, *Hutebu Emîrû'l-Mü'minîn* isimli kitabı onun eserlerinden biri olarak zikretmektedir.⁵²

Abdülaziz b. Yahyâ Celudî (ö. 330/941 veya 332/943): Abdülaziz Celudî olarak meşhur olan Ebû Ahmed Abdülaziz b. Yahyâ b. Ahmed Basrî, *Şeyhu'l-Basra* lakaplı, üçüncü asrın önde gelen Şii âlimlerinden biridir. Birçok eseri olan Celudî'nin, Hz. Ali'nin söz ve hutbelerinden nakilde bulunduğu eserlerine örnek olarak *Hutebu Emîrû'l-Mü'minîn*, *Şi'ri Emîrû'l-Mü'minîn*, *Müsnedu Emîrû'l-Mü'minîn*, *Kazu Aliyyin*, *Resailu Ali* gibi kitapları zikredebiliriz.⁵³

Kadı Nûman Mısrî (ö. 363/974): Fatimî halifelerden Mehdi döneminde yaşayan âlimlerden biridir. Hz. Ali'nin hutbelerini bir araya getirmiş ve aynı zamanda şerh etmiştir. Bu eserin adı *Hutebu Emîrû'l-Mü'minîn Me'a Şerhiha*'dır. Bu eserini 310/922 yılında yazdığı bilinmektedir.⁵⁴

⁴⁶ Seyyid Abdüzzehrâ el-Hüseynî el-Hatîb, *Mesadiru Nehcü'l-Belâga Ve Esaniduhu*, (Beyrut: Daru'l-Ezva, 1405-1985)1/58.

⁴⁷ Necâşî, *Ricâlü'n-Necâşî*, 427; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 137.

⁴⁸ İbnü'n-Nedîm takriben Medainî'nin 239 eserini zikretmektedir. İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 149.

⁴⁹ Tûsî, *Fihristü Kütübi's-Şîa*, 278.

⁵⁰ Necâşî, *Ricâlü'n-Necâşî*, 247.

⁵¹ Tûsî, *Fihristü Kütübi's-Şîa*, 12.

⁵² Necâşî, *Ricâlü'n-Necâşî*, 198; Tahrâni, *ez-Zer'a İlä Tesânifi's-Şîa*, 7/189

⁵³ Necâşî, *Ricâlü'n-Necâşî*, 240-1.

⁵⁴ İdris İmâdüddin el-Garşî, *Uyûnü'l-Ahbâr ve Fünûni'l-A'sar* (Fi Fezaili Eimmeti'l-Ethâr) es-Sebu's-Sadis Ehbaru Devletü Fatimiyye, (Beyrut: Daru'l-Endelüs, 1404-1984), 48.

3.2. Eserlerinde Hz. Ali'nin Hutbe ve Vasiyetlerine Yer Verenler

Yapmış olduğumuz araştırmalar neticesinde ulaşabildiğimiz, eserlerinde Hz. Ali'nin hutbe ve vasiyetlerine yer veren, Şerif er-Radî öncesi âlimler ve eserleri şu şekildedir:

Esbeğ b. Nübâte (ö. 55/675): Hz. Ali'nin yaverlerinden ve fedailerinden sayılan Ebû'l-Kasım Esbeğ b. Nübâte Henzelî Küfe'de yaşıyordu. Esbeğ, Hz. Ali'nin, Malik Eşter Mısır valisi olduğunda ona yazdığı ahnameyi, oğlu Muhammed Hanefiyye'ye yazdığı vasiyetnameyi ve Hz. Ali'den birçok hadis ve duayı nakletmiştir.⁵⁵

Ubeydullah b. Hür Cufî (ö. 68/687): Muaviye'nin yanında yer alıp Sıffin savaşında Hz. Ali'ye karşı savaşmıştır.⁵⁶ Hz. Hüseyin, Kerbela yolunda kendisinden yardım istemiş ama Ubeydullah kabul etmemiştir.⁵⁷ Daha sonra çok pişman olmuş ve Muhtar'ın ordusuna katılmıştır. Ganimet paylaşımında İbrâhim b. Malik Eşter ile anlaşamamış ve onların aleyhine dönmüştür. Hz. Ali'den nakillerde bulunduğu bir kitabı mevcuttur.⁵⁸

Sasa'a b. Sûhan (ö. takriben 70/689): Hz. Ali'nin dostlarından ve sırdaşlarından idi. Hz. Ali'nin tüm savaşlarına katılmış, iki kardeşi Cemel savaşında Basra ordusuna karşı savaşırken öldürülmüştür.⁵⁹ Hz. Ali'nin, Malik Eşter Mısır Valisi olduğunda ona yazmış olduğu ahnameyi nakledenlerden biridir.⁶⁰

Süleym b. Kays Hilalî (ö. 76/695): Ebû Sâdık Süleym b. Kays Hilalî Amirî Küfî, Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in ashabındandır. Yaşadığı dönemde gördükleri ve işittiklerini bir kitapta toplamıştır. Şii dünyada çok önem verilen bu esere tarih boyunca atıflarda bulunulmuştur. El-Keşşî Ricâl'inde ondan birçok hadis nakletmekte ve kitabının sahih olduğuna değinmektedir.⁶¹ Necâşî de onun kitabının varlığını beyan etmiştir.⁶² Günümüzde de yeni baskıları yayımlanan bu kitapta Hz. Ali'den hutbeler ve sözler yer almaktadır.⁶³

Kasım b. Yahyâ er-Raşidî (ö. 2./8. asır): Kasım b. Yahyâ, Ehl-i Beyt imamlarından Ca'fer Sâdık ve Mûsâ Kazım'dan hadis nakletmiş ve *Adabu Emîrû'l-Mü'minîn* adlı bir kitap kaleme almıştır.⁶⁴

Muhammed b. Cerîr b. Rüstem Taberî (ö. 3./9. asrın başları): Ricâl kitaplarında onun sika olduğu ve birçok eseri olduğu hakkında

⁵⁵ Necâşî, *Ricâlû'n-Necâşî*, 8; Tûsî, *Fihristü Kütübi's-Şia*, 88.

⁵⁶ Hayreddin ez-Zirikli, *A'lâm*, (Beyrut: Daru'l-İlm Lil-Melayiin, 2002), 4/192.

⁵⁷ Ebû Muhammed Ahmed A'sem Küfî, *Kitâbü'l-Fütûh* (Beyrut: Daru'l-Ezva, 1411-1991), 5/73.

⁵⁸ Necâşî, *Ricâlû'n-Necâşî*, 9.

⁵⁹ Muhammed b. Sa'd b. Menî el-Hâşimî el-Basrî, *et-Tabakât-ü'l-Kübrâ*, (Beyrut: Daru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1410-1990), 6/244; Nasr b. Müzâhim Minkarî, *Vak'atu's-Sıffin*, (Kum: Menşuratu Mektebetu Ayetullah el-Uzma el-Mar'aşî Necefi, 1404-1983), 160, 206.

⁶⁰ Necâşî, *Ricâlû'n-Necâşî*, 203.

⁶¹ Muhammed b. Ömer el-Keşşî, *İhtiyâru Ma'rifeti'r-Ricâl*, (Kum: Muessetu Alu'l-Beyt Li-İhyai't-Turas, 1404-1984), 1/321.

⁶² Necâşî, *Ricâlû'n-Necâşî*, 8.

⁶³ Süleym b. Kays Hilalî, *Esrarı Âli Muhammed*, (Kum: el-Hadî, 1416-1995), 222, 230, 240, 257, 314, 324, 325 vd.

⁶⁴ Tûsî, *Fihristü Kütübi's-Şia*, 371.

bilgiler mevcuttur.⁶⁵ Onlardan biri olan *el-Mustersîdu fi'l-İmame* kitabında Hz. Ali'nin hutbe ve sözlerinden nakillerde bulunmuştur.⁶⁶

Kasım b. Sellâm Herevî (ö. 224/839): Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm, lügat, edebiyat ve hadiste öncülerdendir. 18 yıl Tarsus'ta kadılık yaptıktan sonra 210/826 yılında istifa ederek bu görevden ayrıldı ve Bağdat'a yerleşti. 214/830 yılında Hac için Hicaz'a gitti ve oraya yerleşerek ölünceye kadar orada kaldı.⁶⁷ Garîbü'l-Hadîs⁶⁸ adlı eserinde Hz. Ali'nin sözlerine atıflarda bulunmuş ve Şerîf er-Radî de onun ismini *Nehcü'l-Belâga*'da zikretmiştir.⁶⁹

Muhammed b. Abdullah Eskafî (ö. 240/854): Ebû Ca'fer Muhammed b. Abdullah Eskafî, Mutezile'nin önde gelen âlimlerinden biridir. Eserlerinden birisi Hz. Ali'nin faziletleri hakkında kaleme aldığı *el-Makamât* kitabıdır. Bu eserinde Hz. Ali'den hutbeler ve mektuplar nakletmiştir.⁷⁰ Şerîf er-Radî de *Nehcü'l-Belâga*'da Eskafî ve eserinden nakilde bulunmuştur.⁷¹

Saîd b. Yahyâ Emevî (ö. 249/863): Ebû Osmân Saîd b. Yahyâ Emevî, Bağdat'ta yaşayan önemli muhaddislerden biridir. Buhari ve Müslim ondan hadis nakletmişlerdir. Saîd b. Yahyâ Emevî, *Megazî* kitabında Hz. Ali'nin hutbelerinden nakillerde bulunmuştur.⁷²

Abdullah b. Müslim b. Kuteybe Dîneverî (ö. 276/890): Dîneverî *el-İmametü ve's-Siyase*, *Uyünü'l-Ehbar* ve *Garibu'l-Kur'an* isimli kitaplarında Hz. Ali'nin sözlerinden ve mektuplarından nakillerde bulunmuştur.⁷³

Ebû Ca'fer Belâzürî (ö. 279/892): Ebû Ca'fer Ahmed b. Yahyâ b. Cabir Bağdâdî Belâzürî, Abbâsî halifelerinden Mütevekkil, Musta'in ve Mu'tez'in yanında önemli bir yere sahip olmuştur. *Fütûhu'l-Büldân*'da Haşimoğulları bahsinde ve ayrıca kitabın diğer bölümlerinde Hz. Ali'den sözler ve bilgiler nakletmiştir.⁷⁴

Ebû Hanîfe Dîneverî (ö. 282/895): Birçok eseri bulunan Dîneverî'nin eserlerinden biri olan *Ahbârü't-Twâl*'de Hz. Ali'nin sözlerinden, hutbelerinden ve mektuplarından nakiller yer almaktadır.⁷⁵

⁶⁵ Necâşî, *Ricâli'n-Necâşî*, 376; Ahmed b. Muhammed Berkî, *Kitâbü'r-Ricâl*, (Tahran: Danişgah-i Tahran, 1342-1963), 301.

⁶⁶ Muhammed b. Cerir Tâberî, *el-Müstersîd fi'l-İmâmeti Emiril Mumînin Ali b. Ebi Tâlib*, (Tahran: Muessetu's-Sekafet-u'l-İslamiyye Lekuşanbur, 1415-1994), 332, 366, 367, 370, 374, 375, 378.

⁶⁷ Ömer Ferruh, *Tarihu Edebi'l-A'rabî el-Asru'l-Abbâsiyye*, (Beyrut: Daru'l-ilm lil-mellayin, 1401-1981), 2/228.

⁶⁸ Kasım b. Sellâm Herevî, *Garîbü'l-Hadîs*, (Beyrut: Daru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1986).

⁶⁹ Ebû'l-Hasan Muhammed b. Hüseyin Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, çev. Muhammed Deştî, (Kum: Muessey-i ferheng-i ve tehigati-yi Emîru'l-Muminin, 1380-2001), 688.

⁷⁰ Azizullah Utarudî, *Gird Averendîkan-i Suhenan-i Emîrû'l Mü'minin Geblez Şerîf er-Radî*, (Tahran: Utarid, 1373-1994), 14.

⁷¹ Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, Muhammed Deştî, 592.

⁷² Ali Namazî Şahrûdî, *Müstedrakatu İlmi Ricâli Hadîs*, (Tahran, 1414-1993) 4/86; Muhammed Takî Şuşterî, *Gamusu'r-Ricâl*, (Kum: Muessetu neşrul İslamî, 1410-1989), 5/136.

⁷³ Abdullâh b. Müslüm b. Kuteybe Dîneverî, *el-İmametü ve's-Siyase*, (Beyrut: Daru'l-Ezva, 1410-1990), 1/70, 86, 90, 100, 110.

⁷⁴ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 74, 251, 314, 320, 383, 395, 431.

⁷⁵ Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd Dîneverî, *Ahbârü't-Twâl*, (Mısır: es-Saâde, 1330-1912), 142, 143, 144, 146, 149, 162.

İbn Vazih Ya'kubî (ö. 284/897):⁷⁶ Ya'kubî olarak tanınan, Ebû Yakub Ahmed b. İshâk b. Ca'fer meşhur tarihçilerden biridir. Ya'kubî tarih kitabının Hz. Ali bölümünde, onun hutbeleri, sözleri ve mektuplarından nakillerde bulunmaktadır.⁷⁷

Muhammed b. Yezîd b. Abdülekber Müberred (ö. 285/898): Müberred olarak tanınan Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd Ezedî Basrî, lügat ve edebiyat alanında her kesimin kabul ettiği âlimlerdendir. *Kamil* ve *Muktezî*'de Hz. Ali'nin hutbelerinden, sözlerinden ve mektuplarından nakillerde bulunmuştur.⁷⁸

Muhammed b. Hasan Saffâr (ö. 290/903): Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasan b. Ferrûh Saffâr Kummî, Kum şehrinin önde gelen muhaddislerindendir. Ehl-i Beyt İmamlarından Hasan el-Askerî'nin zamanında yaşamış ve kendisine birçok mektup yazarak suallerde bulunmuştur.⁷⁹ Birçok eseri bulunmakta ve eserlerinin birçoğunda Hz. Ali'nin hutbelerinden nakiller yer almaktadır.⁸⁰

Ahmed b. Yahyâ Nehvî (ö. 291/903): Sa'leb olarak tanınan Ebû Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Zeyd Şeybanî, nahiv ve lügat öğretmeni ve Kûfe'nin önde gelen âlimlerindendi. Ahmed b. Yahyâ Sa'leb, kitaplarında ve *Makalâtında* Hz. Ali'nin sözlerini delil olarak kullanmış⁸¹ ve Şerif er-Radî de ona atıfta bulunmuştur.⁸²

Ali b. İbrâhim Kummî (ö. 307/919): Ebü'l-Hasan Ali b. İbrâhim b. Haşim Kummî *el-Kâfî*'nin yazarı Küleyni'nin üstatlarındanıdır. *Tefsîru'l-Kummî* olarak tanınan, rivayetler ile yapılan tefsir kitabında Hz. Ali'den hutbeler ve sözler nakletmiştir.⁸³

Muhammed b. Cerîr Taberî (ö. 310/922): Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr Taberî, meşhur tarihçi ve müfessirlerden biridir. *Tarih*'inin Hz. Ali bölümünde onun hutbeleri, vasiyetleri ve mektuplarından nakillerde bulunmuştur.⁸⁴

A'sem Kûfî (ö. 314/926): Meşhur tarihçi ve muhaddislerden biridir. Onun Şii mi yoksa Sünni mi olduğu tam olarak bilinmemektedir.⁸⁵ *el-Fütûh*'unda Hz. Ali'nin sözlerinden ve mektuplarından nakillerde bulunmuştur.⁸⁶

Muhammed b. Abdurrahman Radî (ö. 317/929'dan önce): *el-İnsaf* isimli kitabını imamet hususunda yazmış⁸⁷ ve Şeyh Müfid ondan nakilde bulunmuştur. İlk önceleri Mu'tezili olan İbn Kibbe daha sonraları İmami Şiilerden olmuştur. Şıkkıkiye hutbesini nakledenlerden biridir. İbn

⁷⁶ Vefat yılını bazıları 284/897 bazıları ise 292/905 olarak zikretmektedirler. Ahmed b. Ebi Ya'kub Ya'kubî, *Târîhu'l-Ya'kubî*, çev. İbrahim Ayetî, (Tahran: İlm-i ve ferhengî, 1387-2008), 1/19 (mukaddime).

⁷⁷ Ya'kubî, *Târîhu'l-Ya'kubî*, 2/74-141.

⁷⁸ Muhammed b. Yezid el-Müberred, *el-Kâmil fi'l-Luğa ve'l-Edeb ve'n-Nahv ve't-Taşrif*, (Suudi Arabistan: Vezaretu li's-şu'uni'l-İslamiyye ve'l-Uğaf ve'd-dev'eti ve'l-irşad, 1998), 1/67, 153, 361, 363, 383, 388.

⁷⁹ Tûsî, *Fihristü Kütübü's-Şia*, 408.

⁸⁰ Muhammed b. Hasan b. Ferrûh Saffâr, *Besâ'irü'd-Deracât*, (Beyrut: Şirketu'l-U'lemi Lil-Matbuat, 1431-2010) 305.

⁸¹ Utarudî, *Gird Averendikan-i Suhenan-i Emirü'l Mü'minin Geblez Şerif er-Radî*, 15.

⁸² Şerif er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, Muhammed Deştî, s:734; Muhammed b. Hüseyin Şerif er-Radî, *el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye*, (Kum: Daru'l-Hadis, 1422-2001) 97.

⁸³ Ali b. İbrahim Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, (Kum: Daru'l-kitab, 1404-1984), 26, 149, 170, 282, 283, 384.

⁸⁴ Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülük*, 3/450-517.

⁸⁵ Tahrânî, *ez-Zerî'a İlä Tesânifi's-Şia*, 3/220.

⁸⁶ A'sem Kûfî, *Kitâbü'l-Fütûh*, 1/293-5, 330, 465, 468, 494, 502, 506.

⁸⁷ Necâşî, *Ricâlü'n-Necâşî*, 376.

Ebü'l-Hadîd'in tabiri ile “Onun (*Ebü'l-Kasım el-Belhî'nin*) öğrencilerinden olan *Ebü Ca'fer b. Kibbe de el-İnsaf* adlı eserinde bu hutbeyi (*Şıkşikiyye hutbesini*) nakletmiştir.”⁸⁸ Bu eserden elimizde kalan sadece Şerif Murtaza'nın *eş-Şafi fi'l-İmame* isimli eserinde ondan aktardıklarıdır.

Ebü'l-Kasım Belhî (ö. 319/931): Ebü'l-Kasım Abdullah b. Ahmed b. Kâbî Belhî meşhur Mu'tezili âlimlerden biridir. *Nehcü'l-Belâga*'da yer alan ve üzerinde ihtilaf edilen hutbelerden olan “*Şıkşikiyye hutbesini*” nakledenlerden biridir. İbn Ebü'l-Hadîd'in tabiri ile “*İnsanlar bu hutbenin Hz. Ali'nin mi yoksa Şerif er-Radî'nin mi olduğu konusunda ihtilaf etmişler ama ben bu hutbeyi Şerif er-Radî doğmadan önce yaşayan, Mu'tezili olan, iki Bağdat'ın İmanı, Şeyhimiz Ebü'l-Kasım el-Belhî'nin eserlerinde gördüm.*”⁸⁹

İbrâhim b. Muhammed Beyhakî (ö. 320/932'den sonra): İbrâhim b. Muhammed Beyhakî, meşhur eseri olan *el-Mehâsin ve'l-Mesâvî*'de Hz. Ali'nin sözlerinden nakillerde bulunmuştur.⁹⁰

Muhammed b. Hasan b. Düreyd (ö. 321/933): Utarudî'nin beyanına göre, İbn Düreyd eserlerinden biri olan *Emalî* kitabında Hz. Ali'nin hutbelerinden nakillerde bulunmuştur.⁹¹

Ahmed b. Abdülaziz Cevherî (ö. 323/935): Onun, hadis, edebiyat, tarih ve tefsir alanlarında eserleri mevcuttur. *es-Sakifetu ve Fedek* adlı kitabında Hz. Ali'den birçok söz nakletmiştir.⁹² İbn Ebü'l-Hadîd, *Şerhu Nehcü'l-Belâga* eserinde ondan çok bahsetmektedir.

İbni Abdürabbih Endelüsî (ö. 328/940): Büyük edip ve şairlerden olan Endelüsî, *el-İkdü'l-Ferîd* adlı meşhur eserinde Hz. Ali'den birçok nakilde bulunmuştur.⁹³

Muhammed b. Yakub Küleynî (ö. 329/940): Meşhur eseri *el-Kâfî*'nin “İman ve küfür”, “Hac” ve “Ravzat-u'l-Kafi” bölümlerinde Hz. Ali'nin hutbelerinden, “Vasiyet” bölümünde ise Hz. Ali'nin vasiyetlerinden nakillerde bulunmuştur.⁹⁴

Ebü'l-Kasım Zeccâcî (ö. 330/942): Zeccâcî, *Emalî* adlı eserinde Hz. Ali'nin sözlerinden nakillerde bulunmuştur.⁹⁵

Ali b. Hüseyin Mes'udî (ö. 346/957): Ebü'l-Hasan Ali b. Hüseyin Mes'udî, yaşadığı dönemde çok seyahat etmiş ve gittiği yerlerdeki âlimler ve önde gelen isimler ile görüşmüştür.⁹⁶ *İsbatu'l-Vasiyye* isimli kitabında Hz. Ali'nin hutbelerinden ve sözlerinden nakillerde bulunmuştur.

Muhammed b. Yûsuf Kindî (ö. 350/961): Ebü Ömer Muhammed b. Yûsuf b. Yakub Kindî Mısırlı bir âlimdir. *Tarihu Vulat ve Kudati Mısır* adlı eserinde Hz. Ali'nin sözlerinden nakillerde bulunmuştur.⁹⁷

⁸⁸ İbn Ebü'l Hadîd, *Şerhu Nehcü'l-Belâga*, 1/132.

⁸⁹ İbn Ebü'l Hadîd, *Şerhu Nehcü'l-Belâga*, 1/132.

⁹⁰ Beyhakî, *el-Mehâsin*, 1/38, 45, 47.

⁹¹ Utarudî, *Gird Averendikan-i Suhenan-i Emirü'l Mü'minin Geblez Şerif er-Radî*, 11.

⁹² Ahmed b. Abdülaziz Cevherî, *es-Sakifetu ve Fedek*, (Tahran: Mektebetu Neyneva el-Hediyye), 61, 64, 73, 75...

⁹³ Ahmed b. Abdürabbih Endelüsî, *el-İkdü'l-Ferîd*, (Beyrut: Daru'l-kutubi'l-ilmiiyye, 1404-1983), 1/89, 90, 96, 107.

⁹⁴ Küleynî, *el-Kâfî*, 1/54, 139, 141; 8/58, 63, 69, 170, 352, 386.

⁹⁵ Ebü'l-Kasım Abdurrahmân b. İshâk Zeccâcî, *Emalî ez-Zeccâcî*, (Beyrut: Daru'l-Ciyl, 1407-1987), 26, 105, 136, 174, 176, 211, 238.

⁹⁶ Aliriza Askerî, *Mes'udî ve't-Tenbih ve'l-Eşraf*, (Makalât ve Berresiha Dergisi, Kış/62 1376-1997), 88.

⁹⁷ Ebü Ömer Muhammed b. Yûsuf Kindî, *el-Vülât ve Kitâbü'l-Kudât*, (Beyrut: Aba-l-Besuiyyin, 1908), 20-34.

Ebü'l-Ferec İsfahânî (ö. 356/967): Ebü'l-Ferec İsfahânî, *Makalidu't-Tâlibîn* isimli eserinde Hz. Ali'den nakillerde bulunmuştur.⁹⁸

Muhammed b. Ali b. Hüseyin b. Bâbeveyh (ö. 381/991): Hadis kitaplarında *Reisu'l-Muhaddisin* lakabı ile anılan, Şeyh Sadûk olarak tanınan, Ebü Ca'fer Muhammed b. Ali, *Tevhid*'inde Hz. Ali'nin tevhid hakkındaki hutbelerinden⁹⁹, *Men Lâ Yehduruhü'l-Fakih* isimli kitabının namaz bölümündeki yağmur namazı hususunda ve diğer birçok yerde Hz. Ali'nin hutbelerinden nakillerde bulunmuştur.¹⁰⁰ *Meâniyu'l-Ahbâr* adlı kitabında ise Şıksıkiyye hutbesine yer vermiştir.¹⁰¹

Hasan b. Şu'be Harranî (ö. 381/991): 4./10. asrın önde gelen hadisçilerinden ve Şeyh Müfid'in üstatlarından¹⁰² biri olan Harranî, *Tuhefu'l-Ukûl An Âli'r-Rasul* adlı meşhur kitabında Hz. Ali'nin hutbeleri, sözleri, mektupları ve vasiyetlerinden nakillerde bulunmuştur.¹⁰³

Ahmed b. Muhammed b. Muhammed Ebû Ubeyd Herevî (ö. 401/1010): Ebû Ubeyd Ahmed b. Muhammed, Mu'tezile'nin önde gelen âlimlerindedir. *el-Gariybeyn fi'l-Kur'an vel-Hadis*'inde Hz. Ali'nin sözlerinden nakletmiştir.¹⁰⁴

Hüseyin b. Ubeydullah (ö. 411/1020): Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ubeydullah b. İbrâhim Gazairî, muhaddistir ve birçok eserin sahibidir. Şeyh Tûsî ondan nakilde bulunmuş ve Necâşî onun öğrencisi olmuştur. *Mevatinu Emîrû'l-Mü'minîn* adlı bir eseri vardır.¹⁰⁵

Muhammed b. Muhammed b. Nûman (ö. 413/1022): Şeyh Müfid olarak tanınır ve Şia'nın önde gelen âlim ve muhaddislerinden biridir. *el-İrşâd Fi Mârifeti Hucecillahi Âlal-İbad* adlı kitabında Hz. Ali'den birçok hutbe ve hadis nakletmiştir.¹⁰⁶

Ebü Mansûr Seâlibî (ö. 429/1038): Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed Seâlibî yaşadığı dönemin en önemli Ricâl âlimlerinden olan Seâlibî, *el-İcâz ve'l-İcâz*'ında Hz. Ali'den sözler nakletmiştir.¹⁰⁷

Ebü Nuaym İsfahânî (ö. 430/1039): Ebû Nuaym İsfahânî Ehl-i Sünnet ekolüne mensup olmakla birlikte, yazdığı kitaplardaki Ehl-i Beyt faziletlerine vurgusundan dolayı onun Şii olabileceğini iddia edenler olmuştur. *Hilyetü'l-Evliyâ* adlı eserinin Hz. Ali bölümünde, ondan birçok söz aktarmıştır.¹⁰⁸

Buraya kadar belirtmiş olduğumuz eserlerden birinci asra ait bir eser, ikinci asra ait bir eser, üçüncü asra ait sekiz eser ve dördüncü asra ait yaklaşık on beş eser elimize ulaşmayı başarmıştır. Bu alanda

⁹⁸ Ebü'l-Ferec Ali b. Hüseyin İsfahânî, *Makalü't-Tâlibiyyîn*, (Beyrut: Muessetul E'lemî Li'l-Matbuat, 1419-1998), 45, 51.

⁹⁹ Muhammed b. Ali Şeyh Sadûk, *et-Tevhid Li's-Sadûk*, (Kum: Camietu'l-müderresin, 1398-1977), 31, 44, 48, 68.

¹⁰⁰ Şeyh Sadûk, *Men Lâ Yehduruhü'l-Fakih*, 1/527, 5174/406, 419.

¹⁰¹ Muhammed b. Ali Şeyh Sadûk, *Me'âniyyu'l-Ahbâr*, (Kum: Camietu'l-müderresin, 1403-1982) 360.

¹⁰² Tahrânî, *ez-Zerî'a İlä Tesânîfi's-Şia*, 3/400.

¹⁰³ Hasan b. Şu'be Harranî, *Tuhefu'l-Ukûl En Âli'r-Rasul*, (Kum: Cemietul müderresin, 1404-1983), 61-225.

¹⁰⁴ Ahmed b. Muhammed Ebû Ubeyd, *el-Kariybeyn fi'l-Kur'an ve'l-Hadis*, (Arabistan: Mektebetu Nezar Mustafa el-Baz, 1419-1999).

¹⁰⁵ Necâşî, *Ricâlü'n-Necâşî*, 69.

¹⁰⁶ Muhammed b. Muhammed b. Nu'mân Şeyh Müfid, *el-İrşâd fi Mârifeti Hucecillahi Âlâ-l-İbad*, (Beyrut: Muessetu Alu'l-Beyt li ihyai't-turas, 1429-2008), 1/223-305.

¹⁰⁷ Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed Seâlibî, *el-İcâz ve'l-İcâz*, (Mısır: Semumiyye, 1867), 27.

¹⁰⁸ Ahmed b. Abdullâh İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakatü'l-Esfüyâ*, (Beyrut: Daru'l-Fikr, 1416-1996), 1/61-87.

müstakil ve gayri müstakil kitapların yazılmış olması her ne kadar günümüze ulaşmayı başaramamış olsalar da varlıkları konusunda bir delil arz etmektedir. Bize ulaşan verilerin *Nehcü'l-Belâga*'daki veriler ile ne kadar örtüştüğü konusuna da değinmekte fayda görmekteyiz.

Örneğin *Nehcü'l-Belâga*'da birinci hutbe olarak nakledilen hutbeyi ele alacak olursak bu hutbeyi aynı haliyle Şerif er-Radi öncesi kaynaklarda bulamadığımızı beyan etmek gerekir. Sakafi (ö.283/896) *el-Gârât* kitabında “*Bir şahıs gelerek Hz. Ali'den Allah'ın sıfatlarını sordu ve Hz. Ali şöyle buyurdu...*” diyerek bu hutbeden biraz daha farklı bir hutbe beyan etmiştir.¹⁰⁹ Küleyni *el-Kâfi*'de bu hutbeyi farklı bir şekilde aktarmış ve evvelinde “*Hz. Ali insanları Muaviye ile ikinci defa savaşmaya davet ettiğinde kalktı ve şu hutbeyi okudu...*” kaydını düşmüştür.¹¹⁰ Bir diğer rivayette ise buna benzer bir hutbeyi “*Bir şahıs gelerek Hz. Ali'ye “Allah'ı gördünüz mü?” diye sordu, Hz. Ali: “Vay olsun sana ben görmediğim Allah'a ibadet etmem.”* ifadeleriyle başlayarak kaleme almıştır.¹¹¹ Şeyh Sadük ise *Tevhid* isimli kitabında Küleyni ile aynı rivayeti, aynı olay neticesinde okunduğunu beyan ederek aktarmıştır.¹¹² Görüldüğü üzere bu hutbenin bire bir aynısı, Şerif er-Radi öncesi eserlerde bulunmamaktadır. Belki Şerif er-Radi'nin eline ulaşan ama günümüze ulaşamayan kitaplarda rivayet edilmiş veya Radi bu hadisleri birleştirmiştir.

Nehcü'l-Belâga'da yer alan 28. Hutbeyi Şerif er-Radi öncesi kaynaklar ile karşılaştırıldığında, Sakafi'nin *el-Gârât* kitabında sadece hutbenin evvelini naklederek devamını yazmadığı ve “*Hz. Ali bir hutbe okudu ve hutbenin evveli şöyleydi...*”¹¹³ şeklinde beyan ettiği görülür. Câhiz ise *el-Beyân ve't-Tebyîn*'de Hz. Ali'den ikinci hutbe olarak kaleme almış ve “*...Ben sizler için iki şeyden korkuyorum nefislerinize uymanız ve sonu olmayan isteklerde bulunmanız*”¹¹⁴ kısmına kadar nakletmiştir. Buraya kadar olan kısımda *Nehcü'l-Belâga* ile çok cüzi ve kayda alınmayacak kadar farklılıklar bulunmaktadır. Şeyh Müfid ise *el-İrşâd*'da *Nehcü'l-Belâga* ile farksız bir nakilde bulunmuştur.¹¹⁵

Nehcü'l-Belâga'da 50. Hutbe olarak yer alan hutbeyi, Süleym b. Kays kitabında çok daha geniş ve uzun bir şekilde aktarmıştır.¹¹⁶ Bergi (ö. 274/887) ise *Mehâsin*'inde *Nehcü'l-Belâga* ile birebir aynı hutbeyi nakletmiştir.¹¹⁷ Küleyni, Bergi gibi *Nehcü'l-Belâga* ile aynı nakilde bulunmuştur.¹¹⁸

3.3. Şerif er-Radi'nin Faydalandığı Kaynaklar ve İsimler/Raviler

Şerif er-Radi *Nehcü'l-Belâga* eserini yazarken faydalandığı eserlerden bazılarını kitap içerisinde değinmektedir. Onlardan bazıları kitap ile yazarının ismiyle, bazıları ise sadece yazarın ismiyle zikredilmektedir. Onlardan bazıları şunlardır:

¹⁰⁹ İbrahim b. Muhammed b. Saïd b. Hilali Sakâfi, *el-Gârât*, (Tahran: Encümeni Asarı Milli, 1395-1975), 1/171.

¹¹⁰ Küleyni, *el-Kâfi*, 1/135.

¹¹¹ Küleyni, *el-Kâfi*, 1/138.

¹¹² Şeyh Sadük, *et-Tevhid Li's-Sadük*, 42.

¹¹³ Sakâfi, *el-Gârât*, 2/935.

¹¹⁴ Câhiz, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 2/53.

¹¹⁵ Şeyh Müfid, *el-İrşâd*, 1/235.

¹¹⁶ Süleym b. Kays, *Kitabu Süleym b. Kays Hilali*, 2/719.

¹¹⁷ Ahmed b. Muhammed b. Halid Bergi, *el-Mehâsin*, (Kum: Daru'l-kutubi'l-İslamiyye, 1371-1951), 1/208, 218.

¹¹⁸ Küleyni, *el-Kâfi*, 1/54, 8/58.

el-Beyân ve't-Tebyîn: Câhiz'in eseri olan bu kitaba Şerif er-Radî atıflarda bulunmuştur. Otuz ikinci hutbenin sonunda Şerif er-Radî şöyle beyan ediyor: “*Diyorum ki, bazı bilinçsiz kimseler bu hutbeyi Muaviye'nin söylediğini diyorlar ama bu hutbenin Hz. Ali'ye ait olduğunda hiçbir şüphe yoktur. Altın ile toprak kıyaslanabilir mi? Serin güzel su ile tuzlu su kıyaslanabilir mi? Bu konuya delillerden birisi de hitabet ve edebiyatta uzman olan Amr b. Bahr Câhiz'in sözüdür. O bu hutbeyi “el-Beyân ve't-Tebyîn” kitabında nakletmiş ve şöyle demiştir: “Onu Muaviye'ye nispet ediyorlar ama bu hutbe Hz. Ali'nin halkı tasvir ederken beyan ettiği sözlerine ve onun metoduna daha çok benzemektedir...”*¹¹⁹ Bu hutbe *Nehcü'l-Belâga* ile birebir aynı şekilde *el-Beyân ve't-Tebyîn*'de naklolmuş ve sonunda Câhiz'in açıklaması yer almaktadır.¹²⁰

Tarih-i Taberî: Şerif er-Radî, Muhammed b. Cerîr Taberî'nin eseri olan bu tarih kitabına atıfta bulunarak şöyle nakleder: “*İbn Cerîr Taberî, tarih kitabında Abdurrahman b. Ebi Leyla el-Fakih'ten şöyle nakleder: Haccac ile savaşmak için İbn Eş'as'ın yardımına kalktı, halkı teşvik etmek için şöyle dedi: Şamlılar ile karşılaştığımız zaman Hz. Ali'nin -Allah onun derecelerini Salihlerin arasında üstün kılsın ve Salihler ile şehitlerin sevaplarına mazhar kılsın- şöyle dediğini duydum...*”¹²¹ *Nehcü'l-Belâga*'da bu olay Taberî'nin tarihindeki ile aynı şekilde nakledilmiş olmakla birlikte Taberî'nin beyanı biraz daha uzundur.¹²² Ayrıca *Nehcül Belağa* ile Taberî'nin Tarih kitabında ortak olan birçok beyan mevcuttur.¹²³

el-Cemel: Vâkîdî'nin bu eserine atıflarda bulunulmuştur. Örneğin: “*Bu hutbeyi “Zî Gar” denilen yerde Basra'ya doğru yola çıktığında okumuş ve Vâkîdî de “el-Cemel” isimli kitabında nakletmiştir.*”¹²⁴

el-Megazî: Şerif er-Radî, Saîd b. Yahyâ Emevî'nin eseri olan bu kitaba atıfta bulunarak şöyle yazmaktadır: “*Hakemeyn olayından dolayı Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye cevaben yazdığı mektup ki Saîd b. Yahyâ el-Emevî, “el-Megazî” isimli kitabında nakletmiştir...*”¹²⁵

el-Makamât: *Nehcü'l-Belâga*'da, Ebû Ca'fer İskafî'ye ait olan bu esere atıfta bulunulmuştur. Şerif er-Radî şöyle naklediyor: “*Ebû Ca'fer el-İskafî “el-Makamât” isimli kitabında, Hz. Emîrül-Mü'minîn Ali'nin faziletleri babında, (imamın) İmran b. Hasin el-Huzai ile Talha ve Zübeyr'e gönderdiği mektup...*”¹²⁶

Vâkîdî'nin *el-Cemel*'i ve Saîd b. Yahyâ'nın *el-Megazî*'si elimize ulaşmadığından bu iki kitabı *Nehcü'l-Belâga* ile karşılaştıramadık. İskafî'nin *el-Makamât*'i ise yaptığımız araştırmaya göre, bir baskısı 2012 yılında İran'ın Kum şehrinde bulunan Daru'l-Müçteba yayınevi tarafından basımı yapılmış ama makalemizi telif aşamamızda kitaba ulaşamadığımızdan karşılaştırma imkânımız olmamıştır.

el-Muktedab: el-Müberred'e ait olan bu esere de atıfta bulunulmuştur. Şerif er-Radî şöyle naklediyor: “*Diyorum ki; bu imamın yapmış olduğu çok ilginç benzetmelerden biridir. Bu Hz. Peygamber'in*

¹¹⁹ Şerif er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, Muhammed Deştî, 84.

¹²⁰ Câhiz, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 2/59-61.

¹²¹ Şerif er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, Muhammed Deştî, 719, 89, 227, 255, 331, 557, 707.

¹²² Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülük*, 6/357.

¹²³ Bu bilgilere *Nehcü'l-Belâga*'nın dipnotlarında yer verilmiştir. Bkz. Şerif er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, Muhammed Deştî, 89, 227, 255, 331, 557, 707.

¹²⁴ Şerif er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, Muhammed Deştî, 468, 616.

¹²⁵ Şerif er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, Muhammed Deştî, 618.

¹²⁶ Şerif er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 592.

sözlerinden biridir ki birçok kimse bunu Hz. Ali'den nakletmiştir. Bu, hikmeti el-Müberred "el-Muktedab" isimli kitabında, "Harfler ile Lafız" bölümünde nakletmiştir ve biz onu, kendi kitabımız olan "Mecâzâtü A'saru'n-Nebevî" isimli kitapta naklettik."¹²⁷ el-Müberred'in el-Muktedab adlı eserinde, Şerif er-Radî'nin belirttiği bab ile hadise ulaşamadık.

Sa'leb: Sa'leb şahsın ismi olarak geçmekte ve Şerif er-Radî ondan şöyle bir alıntı yapmaktadır: "Bazıları bu hikmeti Hz. Peygamberden nakletmişlerdir. Sa'leb'in İbn A'rabi'den nakli, bu sözün Hz. Ali'den olduğunu onaylamaktadır..."¹²⁸

Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm: Şerif er-Radî kitap adı vermeden sadece şahıs adı ile nakilde bulunarak şöyle naklediyor: " (حَاقِقَتَهُ حَقَاقًا) Aklın gelişmişliği anlamındadır yani akli olarak hukuk ve ahkâmın onun hakkında icra olunabileceği seviyeye ulaşmasıdır. Ama (نص الحقائق) nakledenin "hakaik'den" maksadı "hakikatlerin" çoğuludur. Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm'ın kastettiği de budur."¹²⁹

Hişâm b. Kelbî: Yazar yine kitap ismi vermeden Hişâm b. Kelbî'den alıntı yaparak şöyle naklediyor: "Hişâm b. Kelbî'nin el yazısı ile "Rebia" ve "Yemen" kabileleri arasında yazılan ahidname."¹³⁰

Mes'ede b. Sadaka: Yazar kitap ismi vermeden isme atıfta bulunarak şöyle naklediyor: "Mes'ede b. Sadaka, Ca'fer b. Muhammed es-Sâdık'tan şöyle rivayet ediyor: Bir gün Kûfe camisinde bir şahıs gelerek Hz. Ali'ye şöyle arz etti, bana Allah'ı öyle tanıtt ki sanki başımdaki gözler ile onu görür gibi olayım..."¹³¹ Bu hadisi Şeyh Sadûk aynı ravi senedi ile Tevhid kitabında çok daha uzun bir hutbe olarak nakletmiştir ancak müşterek olan kısımlarda da farklılıklar göze çarpmaktadır.¹³²

Nevf el-Bakkalî (b. Füzâle): Hz. Ali'nin ashabından olan Nevf'den de kitap ismi vermeden hutbe nakletmiş ve şöyle yazmıştır: "Nevf el-Bakkalî şöyle naklediyor: Emîrül-Mü'minîn İmam Ali bir gün Kûfe'de Cudet b. Hubeyre el-Mehzumî'nin hazırladığı taşın üzerine çıktı. Üzerinde yünden sert bir gömlek, boynunda hurma lifinden kılıç (askısı), ayağında hurma lifinden ayakkabı ve fazla secde yapmaktan alında beliren nasırlar ile bizlere şu hutbeyi okudu..."¹³³

Zi'lib Yemanî: Şerif er-Radî, Zi'lib Yemanî'den direkt olarak örneğin: "Zi'lib Yemanî sordu: Ey Müminlerin önderi acaba Allah'ı gördün mü?" Cevabında: "Görmediğim bir şeye ibadet eder miyim?" dedi: "Onu nasıl gördün? (İmam) şöyle buyurdu..."¹³⁴ Ve bazen de şu silsile ile nakletmektedir: Zi'lib Yemanî, Ahmed b. Kuteybe'den, o da Abdullah b. Yezîd'ten, o da Malik b. Dehiyye'den Hz. Ali'nin sözlerinden nakletmiştir.¹³⁵

Hişâm b. el-Kelbî: Şerif er-Radî, Hz. Ali'nin ashabından olan Hişâm b. el-Kelbî'nin el yazısı ile bir mektup naklederek şöyle yazmaktadır:

¹²⁷ Şerif er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 738.

¹²⁸ Şerif er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 734.

¹²⁹ Şerif er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 688.

¹³⁰ Şerif er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 616.

¹³¹ Şerif er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 154.

¹³² Şeyh Sadûk, *et-Tevhid Lis-Sadûk*, 48.

¹³³ Şerif er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 344.

¹³⁴ Şerif er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 342.

¹³⁵ Şerif er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 470.

“Hişâm b. Kelbî'nin yazdığı, Yemen ve Rebîa kabileleri arasında yapılan barış antlaşması ahdnamesi...”¹³⁶

Dırâr b. Hamza el-Zabâî: Şerif er-Radî, Dırâr b. Hamza el-Zabâî'den Hz. Ali'nin sözlerinden nakilde bulunarak şöyle yazmaktadır: “*Dırâr b. Hamza el-Zabâî'nin Muaviye'nin yanına gittiğinde, Muaviye'nin Emîrül-Mü'minînün vasıflarını anlatmasını istemesinin haberi...*”¹³⁷

Bunlara ek olarak Şerif er-Radî'nin faydalandığı ama ismini zikretmediği kaynaklar olarak daha önce bahsettiğimiz kitaplar zikredilmektedir. Şii âlimler, Şerif er-Radî'nin *Nehcü'l-Belâga*'da kaynak olarak faydalandığı eserleri ve şahısları tam olarak belirtmemesi sorununa çözüm olarak müstedrek, müsned ve isnad tarzı eserler kaleme almışlardır. Bu eserlerde her bir hutbe için kaynak belirtmiş ve bazılarında nüshalar arasındaki farklara da değinilmiştir. Onlardan bazılarını örnek olarak şöyle sıralayabiliriz: Muhammed Deştî ve Kazım Muhammedî'nin yazmış oldukları “*el-Mü'cemü'l-Müfehris Li-Elfazi Nehcü'l-Belâga*” isimli eserde hem *Nehcü'l-Belâga*'nın kelimeleri, nüshalar arasındaki farkları ve hem de kaynakları ile ilgili incelemeler yapılmış, her bir hutbe için mümkün olduğu kadar kaynak zikredilmiştir.¹³⁸ On üç ciltten oluşan bu eserin on üçüncü cildi kaynaklar ile ilgilidir.

Bir diğer eser Seyyid Abdüzzehrâ Hüseyinî Hatib'in “*Mesâdiru Nehcü'l-Belâga ve Esaniduh*” eseridir. Yazar her bir hutbeyi naklettikten sonra hutbe ile ilgili kaynakları zikretmiştir.¹³⁹ Seyyid Hasan Mir Cihânî Tabâtabâî de “*Müstedreku Nehcü'l-Belâga*” kitabında *Nehcü'l-Belâga*'daki her bir hutbe için, hutbeyi beyan ettikten sonra kaynaklarını beyan etmiştir.¹⁴⁰ Şeyh Muhammed Bakır Mahmudî ise “*Nehcu's-Saâde Fi Müstedreki Nehcü'l-Belâga*” isimli eserinde her bir hutbe ile ilgili kaynaklar ile birlikte hadislerin senetlerini de beyan etmektedir.¹⁴¹ Şeyh Hâdi Kâşifülgâtâ “*Müstedreku Nehcü'l-Belâga*” isimli eserinde hutbeleri beyan ederken dipnotlarda kaynak eserlerde geçen farklılıklara değinerek hem kaynak beyan etmekte ve hem de farklılıkları izhar etmektedir.¹⁴²

Yapılan çalışmalar içerisinde kaynak nüsha ile mevcut *Nehcü'l-Belâga* arasında bir karşılaştırma yaparak her iki veriyi de yazan Allâme Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseyinî Celalî olmuştur. “*Müsnedu Nehcü'l-Belâga*” kitabında, örnek olarak Şerif er-Radî'nin beyanı ile Câhiz'in naklini yan yana getirerek farklılıkları da görme imkânı sunmuştur.¹⁴³ Bir diğer güzel çalışma Muhammed Deştî'nin iki eseridir. Biri “*Ruvat ve Muhaddisin-i Nehcü'l-Belâga*” bir diğeri ise “*Esnad ve Medarik-i Nehcü'l-Belâga*” kitabıdır. *Ruvat ve Muhaddisini Nehcü'l-Belâga* da her bir hutbe için kaynaklar arasındaki farklı beyanları dipnotlar halinde beyan etmekte, böylelikle hem mevcut hutbenin geçtiği kaynakları beyan etmiş

¹³⁶ Şerif er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 616.

¹³⁷ Şerif er-Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 638.

¹³⁸ Muhammed Deştî; Muhammedî Kazım, *el-Mü'cemü'l-Müfehris Li-Elfazi Nehcü'l-Belâga*, (Beyrut: Daru'l-Ezva, 1986), 13/1377.

¹³⁹ Seyyid Abdüzzehrâ Hatib Hüseyinî, *Mesâdiru Nehcü'l-Belâga ve Esaniduh*, 1/298.

¹⁴⁰ Seyyid Hasan Mir Cihânî Tabâtabâî, *Müstedreku Nehcü'l-Belâga Musum be Misbahu'l-Belâga*, (Yayın yeri yok, 1388-1969), 1/10.

¹⁴¹ Şeyh Muhammed Bağır Mahmudî, *Nehcu's-Saâde fi Müstedreki Nehcü'l-Belâga*, (Tahran: Vezaret-i Ferhenk ve İrsad-i İslamî, 1376-1957), 1/81.

¹⁴² Şeyh Hâdi Kâşifülgâtâ, *Müstedreku Nehcü'l-Belâga*, (Necef: Muessetu Kâşifülgâtâ el-Amme, 1436-2015), 1/37.

¹⁴³ Allâme Seyyid Muhammed Hüseyin Hüseyinî Celalî, *Musnedu Nehcü'l-Belâga*, (Kum: Mektebetu Allâme Meclisî, 1421-2001), 1/273.

ve hem de bu kaynaklar arasındaki farklı beyanlara da değinmiş olmaktadır. Ayrıca her kaynak ile ilgili ravileri de beyan etmesi açısından gerçekten önemli bir eserdir.¹⁴⁴

Esnad ve Medarik-i Nehcü'l-Belâga isimli eserinde ise her bir hutbe için bir tablo yaparak mevcut nüsha ve şerhlerde, her bir hutbenin sıralamadaki yeri (kaçıncı hutbe olduğu) ve ikinci bir tabloda ise tarihsel sıralama ile en eskiden yeniye doğru kaynaklar cilt ve sayfa numaraları ile birlikte verilmiştir.¹⁴⁵ Bu zikrettiklerimizden başka kitaplar da yazılmıştır ama şimdilik bu kadarı ile yetinmeyi uygun görmekteyiz.

Bu yapılan çalışmalarda, kaynaklar ile mevcut *Nehcü'l-Belâga* nüshası arasında ki farklılıkların, eseri değerden düşürecek kadar fazla olmadığı ve cümlelerin anlamlarını bozmadığı dikkate alınırca bu, *Nehcü'l-Belâga*'nın sıhhati konusunda önemli bir veri sunmaktadır. Bununla birlikte bu yapılan çalışmalar *Nehcü'l-Belâga* ile ilgili kaynak zikretmemiş olma sorununu ortadan kaldırmaya yardımcı olacak gibi görülmektedir. Dikkate şayan olan bir diğer mesele ise genel İslam tarihi, ahlaki konuları ve ortak itikadi meseleleri beyan eden hutbe ve hadislerde Şîa, Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile âlimlerinin eserlerini kaynaklarda bir arada görmenin mümkün oluşudur. Mezhepler arasındaki ihtilaflı konuları beyan eden hutbe ve hadislerde ise Şii kaynaklar ağırlıktadır. Bu da Şerif er-Radi'nin ihtilaflı konularda genel olarak Şii kaynakları referans olarak kullandığının bir göstergesidir.

Sonuç

Nehcü'l-Belâga kitabı Hz. Ali'ye atfedilen hutbeleri, mektupları ve hikmetli sözleri içeren, hicri beşinci asrın başında yazılan bir eserdir. *Nehcü'l-Belâga* kitabının yazıldığı dönem, aslı Şîa ilkelerinin temellendirildiği bir dönem olması hasebiyle yine içerdiği konular ve halk arasındaki tesirlerinden dolayı son derece önemlidir. *Nehcü'l-Belâga*'nın müellifinin kim olduğuna dair ilk şüphe, eserin yazılmasından yaklaşık üç asır sonra İbn Hallikân tarafından ortaya atılmıştır. İbn Hallikân ve ondan sonra gelenlerin ileri sürdükleri görüşler sağlam delillere dayanmamakla birlikte konuyla ilgili şüphe ve endişelerin beyanından ileri gitmemektedir. Bizim yapmış olduğumuz bu çalışmada ise kitabın Şerif er-Radi'ye ait olduğu görüşü ağırlık kazanmıştır.

Diğer bir müphem konu ise kitabın içerisindeki imamet ve hilafet konusu ile siyasi ve itikadi söylemlerin Hz. Ali'ye ait olmadığı ve ona nispet edildiği yönündedir. Bu konunun gerçekliğini tüm mezheplerin kabul edebileceği bir mahiyette açıklamak oldukça güçtür. Çünkü Şerif er-Radi bu alanda daha çok Şii kaynaklarda geçen hadisleri temel almış ve diğer mezheplerde belirtilen hadislerle değinmemiştir. Bir diğer sorun ise yazarın eserini inşa ederken metnin genelinde oldukça nadir bir surette kaynaklarını zikretmesinin yanı sıra verdiği kaynakları ise sistematik şekilde vermemesinden kaynaklanmaktadır. Örneğin bazı yerlerde sadece yazar ismiyle, bazı yerlerdeyse sadece eser ismiyle kaynak belirtilmektedir.

¹⁴⁴ Muhammed Deşti, *Ruvat ve Muhaddisini Nehcü'l-Belâga*, (Kum: Muessey-i Ferhengi Tahkikatı Emirü'l Mü'minin, 1378-1999), 1/29.

¹⁴⁵ Muhammed Deşti, *İsnad ve Medarik-i Nehcü'l-Belâga*, (Kum: Muessey-i Ferhengi Tahkikatı Emirü'l Mü'minin, 1378-1999), 59.

Kaynaklarını açıkça belirtmemesinin nedeni olarak Şerif er-Radi'nin bir hadis mecmuası mahiyetinde değil de edebi bir eser hazırlamak amaçlı kitabı kaleme alması gösterilebilir. Bir diğer gerekçe ise naklettiği hutbe ve hadislerin o zaman diliminde Şia dışındaki mezheplerde bile meşhur olması nedeniyle kaynaklarını açıkça zikretme gereksinimi duymamış olması ihtimalidir. Bu sorunun ilmi bir probleme dönüşmesi sebebi ile sorunun halli için *Müsned*, *Müstedrek* ve *İsnad* eserleri yazılmıştır. Bu eserlerde yapılan kaynak analizlerinde her bir hutbe için onlarca kaynak zikredilmiştir.

Yaptığımız araştırmalar neticesinde Hz. Ali'nin hutbelerini kayda alma geleneğinin Şerif er-Radi ile başlamadığı ve ondan sonra da devam ettiği anlaşılmaktadır. Yapılan analizler neticesinde Şerif er-Radi'den önce Hz. Ali'nin sözlerini yazanların varlığı, bu alanda müstakil kitapların yazıldığı ve bu eserlerden bazılarının günümüzde elimize ulaşmayı başardığı görülmüştür. *Nehcü'l-Belâga* ile bu eserleri karşılaştırdığımızda içerdikleri bilgiler ve metinler bakımından çok fazla bir fark olmadığı görülmekte ve var olan farklılıkların ise değişik veya tümüyle zıt anlamlar verecek kadar bariz olmadığı anlaşılmaktadır. Bu ise eserin sahipliğini güçlendiren bir durumdur.

Kaynakça

- A'sem Kûfî, Ebû Muhammed Ahmed, *Kitâbü'l-Fütûh*, Beyrut: Daru'l-Ezva, 1411-1991.
- Askerî, Alırıza, "Mes'udî ve't-Tenbih ve'l-Eşraf", *Makalât ve Berresiha Dergisi*, Kış 1376-1997.
- Ayyaşî, Muhammed b. Mes'ud, *Tefsiru'l-Ayyaşî*, Tahran: Matbaatu'l-İlmiyye, 1380-1961.
- Bağdâdî, Ahmed b. Ali b. Sabit el-Hatîb, *Tarihu Medineti'l-İslam ve Ahbaru Muhaddisiha ve Zikru Guttaniha'l-Ulema min Gayri Ehliha ve Varidiha*, Beyrut: Daru'l-Garbu'l-İslamî, 1422-2001.
- Bahrânî İbni Meysem, Meysem b. Ali, *Şerhu'l-Mie Kelime Li'l-İmam Ali b. EbiTâlib*, Muessetu'l-urvetu'l-vusga, 1431-2010.
- Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ, *Fütûhu'l-Büldân*, Beyrut: Dar ve Mektebetu'l-Hilal, 1988.
- Bergî, Ahmed b. Muhammed b. Hâlid, *el-Mehâsin*, Kum: Daru'l-Kutubi'l-İslamiyye, 1371-1951.
- Berkî, Ahmed b. Muhammed, *Kitâbü'r-Ricâl*, Tahran: Danişgah-i Tahran, 1342-1963.
- Beyhakî, İbrâhim b. Muhammed, *el-Mehâsin ve'l-Mesâvî*, Kahire: Daru'l-marife, 2009.
- Câhiz, Amr b. Bahr, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, Kahire: Mektebetu'l-Hanecî, 1418-1998.
- Câhiz, Amr b. Bahr, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, Kahire: Mektebetu'l-ticariyyetu'l-kübra, 1345-1926.
- Cevherî, Ahmed b. Abdülaziz, *es-Sakifetu ve Fedek*, Tahran: Mektebetu Neyneva el-Hediyse, tarih yok.
- Deştî, Muhammed, *İsnad ve Medariki Nehcü'l-Belâga*, Kum: Muesse-yi Ferhengî Tahkikatî Emîrû'l-Mü'minîn, 1378-1999.

- Deştî, Muhammed, *Ruvat ve Muhaddisini Nehcü'l-Belâga*, Kum: Muesseyi Ferhengî Tahkikatî Emîrû'l-Mü'minîn, 1378-1999.
- Deştî, Muhammed; Muhammedî, Kazım, *el-Mü'cemü'l-Müfehriş Li-Elfazî Nehcü'l-Belâga*, Beyrut: Daru'l-Ezva, 1986.
- Dineverî, Abdullah b. Müslüm b. Kuteybe, *el-İmametu ve's-Siyase*, Beyrut: Daru'l- Ezva, 1410-1990.
- Dineverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd, *Ahbârü't-Tvâl*, Mısır: es-Saâde , 1330-1912.
- Ebû Ubeyd, Ahmed b. Muhammed, *el-Kariybeyn fi'l-Kur'an ve'l-Hadîs*, Arabistan: Mektebetu Nezar Mustafa el-Baz, 1419-1999.
- Ebû'l-Fidâ, İmâdüddîn İsmâil b. Alî b. Mahmûd el-Eyyübî, *el-Muhtaşar ft Aḥbâri'l-Beşer*, Basım yeri ve tarihi yok.
- Emini Âmilî, Seyyid Muhsin, *A'yanu'ş-Şîa*, Beyrut: Darut Taaruf Li'l-Matbuat, 1403-1983.
- Endelüsî, Ahmed b. Abdürabbih, *el-İkdü'l-Ferîd*, Beyrut: Daru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1404-1983.
- Esterâbâdî, Muhammed b. Ali, *Menhecu'l-Megal Fi Tehgigi Ehvali'r-Ricâl*, Kum: Muessetu Alu'l-Beyt Li-İhyai't-Turas, 1422-2001.
- Ferruh, Ömer, *Tarihu Edebi'l-A'rabî el-Asru'l-Abbâsiyye*, Beyrut: Daru'l-ilm li'l-mellayin, 1401-1981.
- Garşî, İdris İmâdüddîn, *Uyûnü'l-Ahbâr ve Fünûni'l-A'sar (Fi Fezaili Eimmeti'l-Ethar) es-Sebu's-Sadis Ehbaru Devletu Fatimiyye*, Beyrut: Daru'l-Endelüs, 1404-1984.
- Harranî, Hasan b. Şu'be, *Tuhefü'l-Ukûl En Âli'r-Rasûl*, Kum: Cemietu'l-müderresin, 1404-1983.
- Haşim Kûfî, Ebû İshâk İbrâhim, *Kazaya Emîrû'l-Mü'minîn*, Kum: Zair, 1389-1969.
- Hâşimî el-Basrî, Muhammed b. Sa'd b. Menî, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Beyrut: Daru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1410-1990.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ahmed b. Ali, *Târîḫu Bağdâd*, Beyrut: Daru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1417-1996.
- Hatîb el-Hüseynî, Seyyid Abdüzzehrâ, *Mesadiru Nehcü'l-Belâga Ve Esaniduhu*, Beyrut: Daru'l-Ezva, 1405-1985.
- Herevî, Kasım b. Sellâm, *Garîbü'l-Hadîs*, Beyrut: Daru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1986.
- Hüseynî Celalî, Allâme Seyyid Muhammed Hüseyin, *Müsnedu Nehcü'l-Belâga*, Kum: Mektebetu Allâme Meclisî, 1421-2001.
- İbn Abdulvehhab, Hüseyin b. Abdulvehhab, *Uyûnü'l-Mucizat*, Kum: Mektebetu'd-Daverî, tarih yok.
- İbn Hacer Askalânî, Ahmed b. Ali, *Lisânu'l-Mizân*, Beyrut: Mektebetu'l-matbuati'l-İslamiyye, 1423-2002.
- İbn Hallikân, Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebibekr, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbau Ebnai'z-Zeman*, Beyrut: Daru Sadir, 1398-1978.
- İbn Manzur, Ebû Mufazzal Cemâlüddîn Muhammed b. Mukrim, *Lisanu'l-Arap*, Beyrut: Daru Sadir.

- İbn Tağrıberdî, Cemâlüddin Ebü'l-Mehâsin, *en-Nücûmu'z-Zahire fi Mulûki Misr ve'l-Kahire*, Mısır: Vezaretu's-Sekafe, 1383-1963.
- İbnü'l Cevzî, Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *el-Muntazam fi Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem*, Lübnan: Daru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1415-1995.
- İbnü'l Esîr, Ebü'l-Hasan Ali b. Ebü'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdulkerim b. Abdulvahid Şeybanî, *el-Kâmil fi't-Târîh*, Lübnan: Daru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1407-1987.
- İbnü'l Esîr, İzzüddîn Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed Cezerî, *Üsdü'l-Gâbe fi Mârifeti's-Sahabe*, Beyrut: Daru İbnu Hazm, 1433-2012.
- İbnü'l-İmâd el-Hanbelî, Ebü'l-Felah Abdülhay, Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb, Beyrut: Daru İhyai't-Turasu'l-Arabî, tarih yok.
- İbnü'n-Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. İshâk, *el-Fihrist*, Beyrut: Daru'l-marife, tarih yok.
- İsfahânî, Ahmed b. Abdullah, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakatü'l-Esfîyâ*, Beyrut: Daru'l-Fikr, 1416-1996.
- İsfahânî, Ebü Nuaym Ahmed b. Abdullah, *Hilyetü'l-Evliyâ*, Kahire, 1932.
- İsfahânî, Ebü'l-Ferec Ali b. Hüseyin, *Makatilü't-Tâlibiyyîn*, Beyrut: Muessetul E'lemî Li'l-Matbuat, 1419-1998.
- Kanucî, Sâdik b. Hasan, *Ebcedu'l-Ulûm*, Beyrut: Daru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1978.
- Kâşifülgîtâ, Şeyh Hâdî, *Müstedreku Nehcü'l-Belâga*, Necef: Muessetu Kâşifülgîtâ el-Amme, 1436-2015.
- Keşşî, Muhammed b. Ömer, *İhtiyâru Ma'rifeti'r-Ricâl*, Kum: Muessetu Alu'l-Beyt Li-İhyai't-Turas, 1404-1984.
- Kindî, Ebü Ömer Muhammed b. Yûsuf, *el-Vülât ve Kitâbü'l-Kudât*, Beyrut: Aba'l Besuiyyin, 1908.
- Küleynî, Muhammed b. Yakub, *el-Kâfi*, Tahran: Daru'l-kutubi'l-İslamiyye, 1407-1986.
- Küleynî, Muhammed b. Yakub, *el-Usul Min-e'l-Kafi*, Tahran: Daru'l-kutubi'l-İslamiyye, 1388-1968.
- Kummî, Ali b. İbrâhim, *Tefsîru'l-Kummî*, Kum: Daru'l-kitab, 1404-1984.
- Mahmud Kansov, *Kitabu Aliyyin el-Cami'a*, Menşuratu Zevi'l-Kurba, 1427-2006.
- Mahmudî, Şeyh Muhammed Bağır, *Nehcu's-Saâde fi Müstedreki Nehcü'l-Belâga*, Tahran: Vezaret-i Ferhenk ve İrşad-i İslamî, 1376-1957.
- Mâzenderânî, Muhammed b. İsmail, *Muntehal Megal fi Ehvali'r-Ricâl*, Kum: Muessese-yi Alu'l-Beyt, 1416-1995.
- Melâh, Mahmud Muhammed, *Teşrihu Şerh Nehcü'l-Belâga Li İbn Ebü'l Hadîd*, Daru'l-Âlu'r-Riyaz Suudiyye, 2009.
- Minkarî, Nasr b. Müzâhim, *Vak'atu's-Siffîn*, Kum: Menuşarat Mektebetu Ayetullah el-Uzma el-Mar'aşî Necefî, 1404-1983.
- Mir Cihânî Tabâtabâî, Seyyid Hasan, *Müstedreku Nehcü'l-Belâga Musum be Misbahu'l-Belağa*, Yayın yeri yok, 1388-1969.
- Mus'udî, Ali b. Hüseyin, *İsbatu'l-Vasiyye Li'l-İmam Ali b. Ebü Tâlib*, Beyrut: Daru'l-Ezva, 1409-1988.

- Mübarek, Zeki, *en-Nesru'l-Fenna fî Karnî'r-Rabi*, Kahire: Muessetu Hindavî, 2012.
- Müberred, Muhammed b. Yezîd, *el-Kâmil fî'l-Luğa ve'l-Edeb ve'n-Nahv ve't-Taşrif*, Suudi Arabistan: Vezaretu li's-şu'ni'l-İslamiyye ve'l-Ugaf ve'd-dev'eti ve'l-irşad, 1998
- Nasirî, Ali, *Hadîs İlimlerine Giriş*, çev. Muhammed Mehdi Turan, el-Mustafa yayınları, İstanbul 2014.
- Necâşî, Ahmed b. Ali, *Ricâlü'n-Necâşî*, Kum: Muessetu Neşru'l-İslamî, 1365-1986.
- Safedî, Salâhuddîn Halîl b. Aybeg, *el-Vâfi Bi'l-Vefeyât*, Lübnan, Beyrut: Daru İhyai't-Turasu'l-A'rabî, 2000.
- Saffâr, Muhammed b. Hasan b. Ferrûh *Besâ'irü'd-Deracât*, Kum: Mektebetu Ayetullah Mer'aşî Necefî, 1404-1984.
- Saffâr, Muhammed b. Hasan b. Ferruh, *Besâ'irü'd-Deracât*, Beyrut: Şirketu'l-U'lemî Lil-Matbuat, 1431-2010.
- Sakafî, İbrâhim b. Muhammed b. Saîd b. Hilalî, *el-Gârât*, Tahran: Encümen-i Asar-ı Millî, 1395-1975.
- Seâlibî, Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed, *el-İcâz ve'l-İ'câz*, Mısır: Semumiyye, 1867.
- Süleym b. Kays Hilalî, *Esrarı Âli Muhammed*, Kum: el-Hâdî, 1416-1995.
- Süleym b. Kays Hilalî, *Kitabu Süleym b. Kays Hilalî*, Kum: el-Hâdî, 1405-1985.
- Şahrûdî, Ali Namazî, *Müstedrakatu İlmi Ricâli Hadîs*, Tahran, 1414-1993.
- Şerîf er-Radî, Ebü'l-Hasan Muhammed b. Hüseyin, *el-Mecâzâtü'n-Nebevîyye*, Kum: Daru'l-Hadîs, 1422-2001.
- Şerîf er-Radî, Ebü'l-Hasan Muhammed b. Hüseyin, *Hasâisu'l-Eimme*, Meşhed: Mecmeu'l-Buhusi'l-İslamiyye el-Astanetu'l-Mukaddeseti'r-Razaviyye, 1406-1985.
- Şerîf er-Radî, Ebü'l-Hasan Muhammed b. Hüseyin, *Haķā'ıķu't-Te'vîl fî Mütешâbihî't-Tenzil*, Beyrut: Daru'l-Ezva, 1406-1986.
- Şerîf er-Radî, Ebü'l-Hasan Muhammed b. Hüseyin, *Nehcü'l-Belâga*, Feyzu'l-İslam, İntişarat-ı Feyzu'l-İslam, 1371-1992.
- Şerîf er-Radî, Ebü'l-Hasan Muhammed b. Hüseyin, *Nehcü'l-Belâga*, Hüseyin Ensariyan, Kum: Daru'l-İrfan, 1388-2009.
- Şerîf er-Radî, Ebü'l-Hasan Muhammed b. Hüseyin, *Nehcü'l-Belâga*, Muhammed Deştî, Kum: Muesse-yi ferheng-i ve tehgigati-yi Emîru'l-Muminin, 1380-2001.
- Seyh Müfid, Muhammed b. Muhammed b. Nûman, *el-İrşâd fî Mârifeti Hüceccillahi Alâ-l-İbad*, Beyrut: Muessetu Alu'l-Beyt li İhyai't-turas, 1429-2008.
- Şeyh Sadûk, Muhammed b. Ali b. Bâbeveyh, *İlelü's-Şerây'i*, Zihni, Seyyid Muhammed Cevad, Tahran: İntişaratı Muminin, 1380-2001.
- Şeyh Sadûk, Muhammed b. Ali Bâbeveyh, *el-Hisal*, Kum: Camietu'l-Muderrisin, 1362-1943.

- Şeyh Sadûk, Muhammed b. Ali Bâbeveyh, *et-Tevhid Li's-Sadûk*, Kum: Camietu'l-müderrisin, 1398-1977.
- Şeyh Sadûk, Muhammed b. Ali Bâbeveyh, *Men Lâ Yehduruhü'l-Fakih*, Kum: Camietu'l-müderrisin, 1404-1983.
- Şeyh Sadûk, Muhammed b. Ali Bâbeveyh, *Me'âniyyu'l-Ahbâr*, Kum: Camietu'l-müderrisin, 1403-1982.
- Şeyh Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasan, *el-Gaybe (Li Tusi)*, Kum: Daru'l-Meârifu'l-İslamiyye, 1411-1991.
- Şeyh Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasan, *Fihristu Kutubu's-Şietu ve Usulihim ve Esmâ'l-Musannifiyne ve Eshabi'l-Usul*, Kum: Sitare, 1420-1999.
- Şeyh Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasan; Hillî Muhakkık, Ca'fer b. Hasan, *en-Nihaye ve'n-Neketuha*, Kum: Muessetu'n-Neşri'l-İslamî, 1417-1996.
- Şuşterî, Muhammed Takî, *Gamusu'r-Ricâl*, Kum: Muessetu neşrul İslamî, 1410-1989.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr, *el-Müstersid fî'l-İmâmeti Emiril Muminin Ali b. Ebi Tâlib*, Tahran: Muessetu's-Sekafetu'l-İslamiyye Lekuşanbur, 1415-1994.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, Beyrut: Daru't-Turas, 1387-1967.
- Tahrânî, Âgâ Büzürg-i, *ez-Zer'a İlâ Tesânifi's-Şîa*, Beyrut: Daru'l-Ezva, tarih yok.
- Türeyhî, Şeyh Fahrüddîn, *Mecmau'l-Bahreyn*, Lübnan: Daru ve mektebetu'l-Hilal, 1985.
- Utarudî, Azizullah, *Gird Averendikan-i Suhenan-i Emirü'l Mü'minin Geblez Şerif er-Radî*, Tahran: Utarid, 1373-1994.
- Yafî, Ebû Muhammed Abdullah b. Es'ed el-Yemenî, Mir'âtü'l-Cenân ve 'İbretü'l-Yakzân fî Ma'rifeti Havâdisi'z-Zamân, Beyrut: Daru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1997.
- Ya'kubî, Ahmed b. Ebi Yakub, *Târîhu'l-Ya'kubî*, İbrâhim Ayetî, Tahran: İlm-i ve ferhengî, 1387-2008.
- Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh, *Mu'cemü'l-Büldân*, Beyrut: Daru Sadir, 1397-1977.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn, *Tezkiretu'l-Huffaz*, Dairetu'l-Meârifü'l-Osmaniyye, Haydar Abad tarih yok.
- Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Mizânü'l-i'tidâl fî naqdi'r-ricâl*, Beyrut: Daru'l-Marife, tarih yok.
- Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, Beyrut: Muessetu'r-Risale, 1993.
- Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, Daru'l-kitabi'l-Arabiyye, 1998.
- Zirikli, Hayreddin, *A'lâm*, Beyrut: Daru'l-İlm Lil-Melayiin, 2002.
- Zeccâcî, Ebü'l-Kasım Abdurrahman b. İshâk, *Emalî ez-Zeccâcî*, Beyrut: Daru'l-Ciyîl, 1407-1987.

Zerarî, Ebî Ğalib Ahmed b. Muhammed b. Muhammed, *Risaletu Ebî Galib Zerarî İla İbni İbnihi Fi Zikri Âli A'yan*, Kum: Merkez-i buhus ve tehgigat-i İslamî, 1411-1990.